

Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja i njegovo kontekstualizovanje u okviru Misije UNICEF-a

Vebinar 1 - Stručni priručnik

© **Dečiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF) 2014.**

O autoru: Ejmi Farkas je specijalista za inkluzivni razvoj i prava osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Ejmi je radila kao specijalista za partnerstvo i programe za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Odeljenju za smetnje u razvoju i invaliditet u sedištu UNICEF-a i saradivala sa mnogobrojnim međunarodnim NVO koje se bave unapređenjem prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Ejmi ima diplomu mastera u oblasti smetnji u razvoju i invaliditeta.

Za umnožavanje bilo kog dela ove publikacije potrebna je dozvola. Dozvola je besplatna za obrazovne i neprofitne organizacije. Od ostalih se zahteva da plate malu naknadu.

Koordinacija: Paula Frederika Hant

Lektura: Stiven Bojl

Dizajn: Kamila Tuve Etan

Podaci za kontakt: Division of Communication,
UNICEF, Attn: Permissions, 3 United Nations Plaza,
New York, NY 10017, USA, Tel: 1-212-326-7434;
e-mail: nyhqdoc.permit@unicef.org

Uz izraze velike zahvalnosti Australian Aid-u na snažnoj podršci koju je pružio UNICEF-u i njegovim saradnicima i partnerima, koji su se posvetili radu na ostvarivanju prava dece i osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. UNICEF dobija podršku sa Projekta REAP – Partnerstvo za prava, obrazovanje i zaštitu – u ostvarivanju svog mandata zagovaranja zaštite prava sve dece i proširivanja mogućnosti dece da ostvare svoj puni potencijal.

Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja i njegovo kontekstualizovanje u okviru Misije UNICEF-a

Priručnik za vebinar

Kako vam ovaj priručnik može biti od koristi	4
Akronimi i skraćenice	6
I. Uvod	7
II. Pregled stanja u obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom	9
III. Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom	11
Šta su smetnje u razvoju i invaliditet?	11
Relevantni standardi ljudskih prava za inkluzivno obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom	13
Obrazovanje za sve	15
Pristupi obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom	18
Specijalno obrazovanje	19
Inkluzivno obrazovanje	19
IV. Zašto je važno inkluzivno obrazovanje: argumenti u korist inkluzije	24
Poboljšani ishodi učenja za sve – OBRAZOVNA opravdanost	24
Dobrobit za svu decu – SOCIJALNA opravdanost	24
Isplativa je – EKONOMSKA opravdanost	25
V. Kako dostići inkluzivno obrazovanje?	27
Konceptualni okvir za promovisanje prava na inkluzivno obrazovanje	27
VI. Kontekstualizovanje inkluzivnog obrazovanja u okviru Misije UNICEF-a	33
UNICEF agenda za smetnje u razvoju i invaliditet	33
UNICEF agenda za obrazovanje	34
Aktuelni UNICEF-ov angažman u oblasti rada sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i inkluzivnog obrazovanja	37
Naši partneri	38
VII. Odgovori na nekoliko uobičajenih pitanja	41
VIII. Korak napred	42
Dodatni materijali	44
Rečnik pojmova	45
Aneks 1: Ključni međunarodni instrumenti i drugi dokumenti	47
Fusnote	48

Kako vam ovaj priručnik može biti od koristi

Cilj ovog priručnika i pratećeg vebinara je da pomogne osoblju UNICEF-a i našim partnerima da razumeju osnovne koncepte inkluzivnog obrazovanja (IO), sa naglaskom na decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i da razumeju kako se to uklapa u misiju UNICEF-a.

U ovom priručniku ćete se upoznati sa sledećim:

- *Zašto je važno inkluzivno obrazovanje.*
- *Šta jeste, a šta nije inkluzivno obrazovanje.*
- *Kako je inkluzivno obrazovanje u vezi sa UNICEF-ovom misijom, uključujući i UNICEF-ove agende za smetnje u razvoju i invaliditet i obrazovanje.*
- *UNICEF-ove najnovije aktivnosti u pogledu inkluzivnog obrazovanja na svetskom i regionalnom nivou.*

Detaljnije smernice za planiranje programa za inkluzivno obrazovanje pogledajte u sledećim priručnicima iz ove serije:

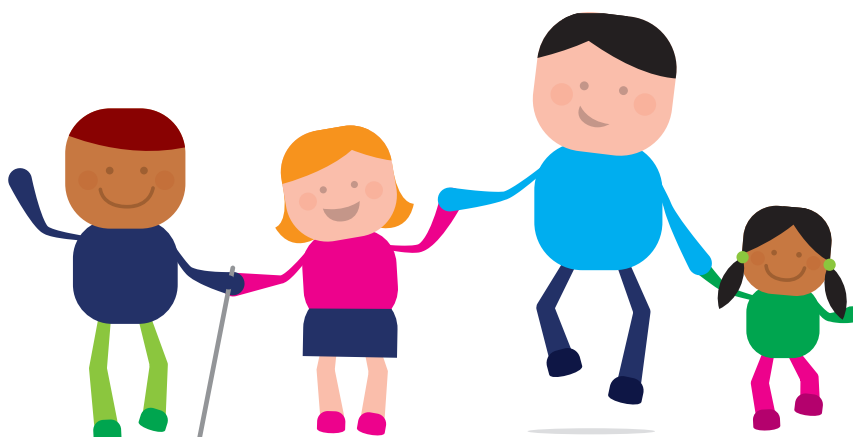
1. Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja i njegovo kontekstualizovanje u okviru Misije UNICEF-a (ovaj priručnik)
2. Definicija i klasifikacija smetnji u razvoju i invaliditeta
3. Zakonodavstvo i politike u oblasti inkluzivnog obrazovanja
4. Prikupljanje podataka o smetnjama u razvoju i invaliditetu kod dece
5. Mapiranje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja nisu u sistemu obrazovanja
6. Informacioni sistem za upravljanje u obrazovanju (EMIS) i deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom
7. Partnerstvo, javno zagovaranje i komunikacija u cilju društvene promene
8. Finansiranje inkluzivnog obrazovanja
9. Inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje
10. Pristup školi i obrazovno okruženje I – fizički aspekt, informisanje i komunikacija
11. Pristup školi i obrazovno okruženje II – univerzalni dizajn za učenje
12. Nastavnici, inkluzivna nastava i pedagogija usmerene na dete
13. Učešće roditelja, porodice i zajednice u inkluzivnom obrazovanju
14. Planiranje, praćenje i evaluacija

Kako da koristite ovaj priručnik

Uokvireni segmenti koje ćete videti u priručniku sadrže kratki prikaz ključnih tačaka svakog odeljka teksta, kao i studije slučaja i preporučenu literaturu za dodatno čitanje. Ključne reči su ispisane podebljanim slovima u čitavom tekstu i unete u rečnik pojmova na kraju dokumenta.

Ukoliko u bilo kom trenutku želite da se vratite na početak ovog priručnika, kliknite na rečenicu „Vebinar 3 – stručni priručnik“ na vrhu svake strane i bićete usmereni na Sadržaj.

Da biste pristupili pratećem vebinaru, skenirajte QR kod.

Akronimi i skraćenice

BDP	Bruto domaći proizvod
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
CRC	Konvencija o pravima deteta
CRPD	Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
EFA	Obrazovanje za sve
EMIS	Informacioni sistem upravljanja u obrazovanju
GPcwd	Globalno partnerstvo za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom
GPE	Globalno partnerstvo za obrazovanje
IDDC	Međunarodni konzorcijum za smetnje u razvoju i invaliditet i razvoj
IO	Inkluzivno obrazovanje
MDG	Milenijumski ciljevi razvoja
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OHCHR	Kancelarija visokog komesara za ljudska prava
PPZ	Programi podrške u zajednici
SDG	Ciljevi održivog razvoja
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF	Dečiji fond Ujedinjenih nacija

I. Uvod

Uverenje da svako dete ima pravo na kvalitetno obrazovanje kojim se poštuju i unapređuju njegovo dostojanstvo i optimalan razvoj predstavlja suštinu UNICEF-ovog pristupa obrazovanju zasnovanog na principu poštovanja ljudskih prava. Svako dete ima pravo na kvalitetno obrazovanje. Konvencija o pravima deteta (CRC) i **Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD)** naglašavaju cilj – garantovanje kvalitetnog obrazovanja za sve – i značaj pružanja potrebne holističke podrške kako bi svako dete razvilo svoj potencijal. Kvalitetno obrazovanje se može postići samo ako su sva deca, uključujući najviše marginalizovanu i isključenu decu, obuhvaćena školskim sistemom u kojem dobijaju kvalitetno obrazovanje koje im omogućuje da nauče ono što im je potrebno za život.

Iako je inkluzivno obrazovanje širok pojam i odnosi se na svu decu, ova serija priručnika u fokusu će imati decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Međutim, UNICEF-ovi programi posvećeni obrazovanju obuhvataju sve grupe dece, a posebna pažnja poklanja se deci izloženoj riziku od osipanja iz obrazovanja.

Smetnje u razvoju i invaliditet nisu neuobičajeni i deo su ljudske različitosti. Procenjuje se da 15 procenata svetske populacije ima smetnje u razvoju i invaliditet¹, a očekuje se da će taj procenat rasti zbog loše zdravstvene zaštite i ishrane tokom ranog razvoja, povećanja broja starije populacije i nasilnih građanskih sukoba.² U odnosu na broj dece koja umru tokom sukoba, procenjuje se da je tri puta više dece koja budu ranjena ili steknu stalnu smetnju u razvoju i invaliditet.³ Oko 80 procenata ljudi sa smetnjama u razvoju i invaliditetom živi u zemljama u razvoju, a nesrazmerno veliki broj njih pripada siromašnoj populaciji.⁴ Ovo je važno zato što smetnje u razvoju i invaliditet ne pogađaju samo pojedince, već i njihove porodice i negovatelje.

Takođe, očigledno je da se deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom suočavaju sa višestrukim oblicima diskriminacije koji dovode do njihovog isključivanja iz društva i obrazovanja. Devojčice sa smetnjama u razvoju i invaliditetom su naročito osetljive i zbog toga izložene većem riziku od rodno zasnovanog nasilja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja, maltretiranja i iskorišćavanja.⁵

Stavovi prema deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i nepostojanje inkluzivnog obrazovnog okruženja, neophodnih resursa i informacija, povećavaju izazove sa kojima se ova deca suočavaju u pristupu obrazovanju.^{6 7} Tako su deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom nesrazmerno zastupljena u populaciji dece koja nisu obuhvaćena sistemom obrazovanja.^{8 9}

Međutim, dobro je što postoje delotvorni načini za izgradnju inkluzivnih društava u kojima deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i deca bez njih mogu da uživaju svoja prava, uključujući i pravo na kvalitetno obrazovanje, ravnopravno sa svojim vršnjacima koji nemaju smetnje u razvoju i invaliditet. U ovom priručniku ćemo pomenuti neke od načina, a o mnogim drugim govorićemo u narednim priručnicima, ali je veoma važno da rešavamo i eliminišemo probleme koji se odnose na fizičke, političke i prepreke u vidu društvenih stavova, uključujući negativnu stigmu i diskriminaciju.¹⁰

U skladu sa Konvencijom o pravima deteta, Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom i misijom UNICEF-a, inkluzivno obrazovanje je pristup koji UNICEF primenjuje kako bi svako dete moglo da dobije kvalitetno obrazovanje. Inkluzivno obrazovanje, prema definiciji iz Izjave iz Salamanke, podstiče „prepoznavanje potrebe da se radi na stvaranju „škola za sve“ – institucija koje poštuju razlike, podržavaju učenje i odgovaraju na pojedinačne potrebe.“¹¹ Inkluzivno obrazovanje je proces vrednovanja dobrobiti svih učenika i nije samo sebi cilj.

Rezime

- *U skladu sa pristupom zasnovanim na principu poštovanja ljudskih prava, SVA deca imaju pravo na inkluzivno obrazovanje.*
- *U skladu sa Konvencijom o pravima deteta, Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, njegovom misijom i posvećenosti načelu jednakosti, UNICEF zagovara jačanje obrazovnih sistema koji treba da postanu inkluzivni i obezbede da svako dete dobije kvalitetno obrazovanje.*
- *UNICEF često radi sa vladama, donatorima i organizacijama civilnog društva kako bi obezbedio ostvarivanje prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na obrazovanje u maksimalno inkluzivnom okruženju.*
- *Postoje delotvorni načini za izgradnju inkluzivnih društava u kojima deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i deca bez njih mogu da uživaju svoja prava ravnopravno, uključujući i pravo na kvalitetno obrazovanje.*

O podacima o deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom biće više informacija u priručnicima 2 i 4 iz ove serije.

II. Pregled stanja u obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

Ključne tačke

- *Smetnje u razvoju i invaliditet predstavljaju glavni faktor isključivanja iz obrazovanja, a rezultat je nesrazmerno veliki broj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom među decom koja nisu obuhvaćena obrazovnim sistemom.*
- *Iako je postignut napredak u nekoliko poslednjih decenija u pogledu obrazovanja za sve, i dalje postoje veliki nedostaci, posebno kada treba doći do dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i uključiti ih u obrazovanje.*
- *Ključne politike koje se odnose na obrazovanje isuviše često isključuju decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom*

Obrazovanje je jedan od najdelotvornijih načina da se prekine krug diskriminacije i siromaštva, sa kojim se često suočavaju deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihove porodice.¹²

Iako deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom imaju ista prava kao i sva druga deca, ona su u prošlosti bila među najviše isključenima iz obrazovnog sistema. Ovo su neke od činjenica o trenutnom stanju:

- Postoji značajno manja verovatnoća da će se deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom upisati u školu nego što je to slučaj kod njihovih vršnjaka bez smetnji u razvoju i bez invaliditeta.¹³ Ovo su rezultati nekoliko studija koje ilustruju taj podatak:
 - Prema sprovedenim studijama, ukoliko u porodici postoji osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, tada se verovatnoća da deca uzrasta od 7 do 16 godina koja nikada nisu išla u školu povećava za 25 procenata (Filipini), odnosno 13 procenata (Uganda).¹⁴
 - Istraživanje sprovedeno u Ujedinjenoj Republici Tanzaniji 2008. godine pokazalo je da je upola manje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja su pohađala osnovnu školu, napredovalo do viših nivoa obrazovanja, u poređenju sa brojem dece bez smetnji u razvoju i invaliditeta.¹⁵
 - Studija sprovedena u Iraku 2006. godine pokazala je da 10 procenata dece uzrasta od 6 do 9 godina bez rizika od smetnji u razvoju i invaliditeta nikada nisu pohađala školu, dok 19 procenata dece sa rizikom od oštećenja sluha i 51 procenat dece izložene većem riziku od mentalnih smetnji u razvoju i invaliditeta nikada nisu išla u školu.¹⁶
 - Studija na Tajlandu otkrila je da su gotovo sva deca uzrasta od 6 do 9 godina bez smetnji u razvoju i invaliditeta pohađala školu u školskoj 2005/06, dok 34 procenta dece sa teškoćama u hodaњу ili kretanju nikada nije išlo u školu.¹⁷

- U studiji iz Malavija, 2004. godine, ustanovljeno je da postoji dvostruko veća verovatnoća da dete sa smetnjama u razvoju i invaliditetom nikada neće pohađati školu u poređenju sa njegovim vršnjakom bez smetnji u razvoju i invaliditeta.¹⁸
- Smetnje u razvoju i invaliditet su često uticajni faktor u vezi sa isključivanjem iz obrazovanja nego rod ili mesto stanovanja, dok život u siromaštvu i roditelj sa invaliditetom takođe povećavaju verovatnoću da dete neće biti u sistemu obrazovanja.^{19 20}
 - Drugi razlozi zbog kojih se deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ne upisuju u školu su, između ostalog, sledeći: roditelji ne znaju da njihovo dete ima pravo na obrazovanje, roditelji imaju mala očekivanja za svoje dete, porodice se stide svog deteta sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ili ne veruju u njegov potencijal, dete je smešteno u neku ustanovu ili su školske prostorije nedostupne.^{21 22}
- Do sada se u studijama o broju dece osnovnoškolskog uzrasta, koja nisu u sistemu obrazovanja, nisu na adekvatan način uzimala u obzir deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Stoga broj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja nisu u sistemu obrazovanja predstavlja samo grubu procenu.²³
- Deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom su izostavljena u ključnim politikama koje se odnose na obrazovanje.
 - Diskriminatorno zakonodavstvo često ne prepoznaje ili konkretno sprečava određenu grupu dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom da pristupe obrazovanju.²⁴
 - Zbog lošeg prikupljanja podataka i nedostatka znanja kreatora politike o tome kako mogu uključiti decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, milioni dece nisu obuhvaćeni planovima u obrazovnom sektoru.²⁵
- Deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom su ostala relativno nevidljiva u naporima da se postigne univerzalan pristup osnovnom obrazovanju na koji se poziva u ciljevima **Obrazovanja za sve (EFA)** i cilju br. 2 **Milenijumskih ciljeva razvoja (SDG)**.²⁶

U sledećim odeljcima opisuje se kako smo dospeli tu gde smo danas, na koji način inkluzivno obrazovanje rešava postojeće probleme i kako se to uklapa u UNICEF-ovu misiju i mandat.

Da biste saznali više, pročitajte sledeće:

- **UNICEF State of the World's Children Report, 2013.** <http://www.unicef.org/sowc2013/>
- **The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education.** UNICEF, 2012.
- **Education for Children with Disabilities - Improving Access and Quality.** Dokument se nalazi u Odeljenju za međunarodni razvoj, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2010.

Beleške

III. Konceptualizovanje inkluzivnog obrazovanja za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

Ključne tačke

- *Smetnje u razvoju i invaliditet su deo ljudske različitosti, a ljudi sa smetnjama u razvoju i invaliditetom predstavljaju heterogenu grupu; multidimenzionalna iskustva dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom moraju se uzeti u obzir prilikom razvijanja programa i sprovođenja javnog zagovaranja.*
- *UNICEF podržava socijalni model konceptualizovanja smetnji u razvoju i invaliditeta, prema kojem se smetnje u razvoju i invaliditet shvataju kao rezultat interakcije između oštećenja koje neka osoba ima i okruženja u kojem se nalazi.*
- *UNICEF promoviše inkluzivno obrazovanje kako bi se ostvarilo pravo svakog deteta na obrazovanje.*
- *Pokret „Obrazovanje za sve“ i Milenijumski ciljevi razvoja su važni za isticanje pitanja univerzalnog obrazovanja za svu decu. Međutim, da bi se postigli konkretni rezultati veću pažnju treba posvetiti deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.*

Šta su smetnje u razvoju i invaliditet?²⁷

Član 1. CRPD-a opisuje osobe sa invaliditetom kao „one koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja koja u interakciji sa raznim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na jednakoj osnovi sa drugima.“²⁸

Ovaj pristup je u skladu sa Međunarodnom klasifikacijom funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja Svetske zdravstvene organizacije, koja predstavlja nivo funkcionisanja osobe kao dinamičku interakciju između njenog zdravstvenog stanja, faktora okruženja i ličnih faktora.²⁹ Funkcionisanje i smetnje u razvoju i invaliditet definisani su kao multidimenzionalni koncepti koji se odnose na:

- Funkcije i strukture tela.
- Aktivnosti koje ljudi obavljaju i oblasti života u kojima učestvuju.
- Faktore u njihovom okruženju koji utiču na ova iskustva.

Ovakvim pristupom se prepoznaje značaj okolnosti i okruženja u omogućavanju ili sprečavanju pojedinaca da efektivno učestvuju u društvu. Ovo se odnosi i na socijalni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Vremenom je razmišljanje o smetnjama u razvoju i invaliditetu prilično napredovalo, a u prošlosti su postojala tri glavna modela konceptualizovanja smetnji u razvoju i invaliditeta:

- **Humanitarni model.** Najstariji i najviše zastareo jeste „humanitarni model“ prema kojem se smetnje u razvoju i invaliditet shvataju kao kazna ili tragedija, obično praćene božjom intervencijom. Prema ovom modelu pojedinac se percipira kao ugrožen i jadan, dok spasenje može pronaći samo kroz tuđu milost, ljubav i brigu.
- **Medicinski model.** Nakon „humanitarnog“ pojavio se „medicinski model“ koji konceptualizuje smetnje u razvoju i invaliditet kao stanje pojedinca koje treba tretirati i lečiti uz pomoć zdravstvenih radnika.
- **Socijalni model.** Socijalni model se pojavio u najnovije vreme kao rezultat povećanog razumevanja prepreka koje sprečavaju učešće osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Prema ovom modelu, smetnje u razvoju i invaliditet su rezultat interakcija između pojedinca sa specifičnim fizičkim, intelektualnim, čulnim ili mentalnim zdravstvenim oštećenjima i društvenog, odnosno kulturnog okruženja u kojem živi. Prema tome, smetnje u razvoju i invaliditet shvataju se kao društvenopolitički konstrukt u kom prepreke u vidu stavova i okruženja i institucionalne prepreke, inače duboko usađene u društvo, sistematski isključuju i diskriminišu osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.³⁰ To je takođe, u skladu sa pristupom zasnovanim na principu poštovanja ljudskih prava ili modelom konceptualizovanja smetnji u razvoju i invaliditeta u skladu sa poštovanjem ljudskih prava.

Promena paradigme, odnosno prelazak na socijalni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, pokazao je tokom proteklih decenija jednu bitnu činjenicu, a to je da inkluzivan obrazovni sistem bez prepreka, od predškolskog do visokog obrazovanja, dovodi do smanjenja većine prepreka koje decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom sprečavaju da pristupe i da dobiju kvalitetno obrazovanje, i da u takvom obrazovanju ravnopravno učestvuju sa svojim vršnjacima koji nemaju smetnje u razvoju i invaliditet. U sledećim poljima navedene su različite paradigme koje utiču na razmišljanje o smetnjama u razvoju i invaliditetu. Dodatne informacije o modelima pogledajte u rečniku pojmova na kraju ovog priručnika.

Humanitarni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – Dobrobit je u rukama boga ili sudbine

- Smetnje u razvoju i invaliditet su kazna ili tragedija.
- Pojedinac se smatra ugroženim, jadnim, čak i krivim.
- Spasenje dolazi kroz milost, ljubav i pažnju.

Medicinski model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – Dobrobit je u rukama lekara

- Smetnje u razvoju i invaliditet predstavljaju stanje pojedinca koje se može lečiti.
- Pojedinac se posmatra kao neko kome je potrebno lečenje ili upravljanje bolešću.
- Zdravstveni radnici su dužni i imaju mogućnosti da ublaže bol.

Socijalni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – Dobrobit je u rukama društva

- Smetnje u razvoju i invaliditet su problem društva.
- Pojedinac je viđen kao žrtva društvenih predrasuda.
- Društvo je odgovorno za uklanjanje prepreka.

Više informacija o smetnjama u razvoju i invaliditetu nalazi se u drugom modulu iz ove serije i UNICEF-ovom video snimku „Uvođenje u temu smetnji u razvoju i invaliditeta“, koji je dostupan na internetu na engleskom, francuskom i španskom jeziku:
http://www.unicef.org/disabilities/index_71294.html.

Smetnje u razvoju i invaliditet su deo ljudske različitosti i važno je zapamtiti da ljudi sa smetnjama u razvoju i invaliditetom čine heterogenu grupu. Pitanja diskriminacije, inkluzije i razvoja deteta mogu se u velikoj meri razlikovati u zavisnosti od vrste smetnji u razvoju i invaliditeta, okruženja, kulture, tradicije, roda i socioekonomskog statusa. Ove razlike i multidimenzionalna iskustva dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom moraju se uzeti u obzir *prilikom razvijanja programa i sprovođenja javnog zagovaranja* o smetnjama u razvoju i invaliditetu.

Relevantni standardi ljudskih prava za inkluzivno obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

Konvencija o pravima deteta, usvojena 1989. godine, predstavlja sveobuhvatni ugovor o ljudskim pravima koji se bavi socijalnim, ekonomskim, kulturnim, građanskim, političkim pravima dece, kao i njihovim pravom na zaštitu, i prvi je ugovor u kojem se navodi da treba uzeti u obzir stavove dece.³¹ Konvencija naglašava pravo na obrazovanje na osnovu jednakih mogućnosti i široko postavljene ciljeve u pogledu promovisanja razvoja deteta u najvećoj mogućoj meri. Član 2. po prvi put uvodi eksplicitnu obavezu vlada država da svakom detetu omoguće ostvarenje svih prava, bez diskriminacije, uključujući i prava po osnovu smetnji u razvoju i invaliditeta. Član 23. se bavi pravom dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na pomoć kako bi im se obezbedio pristup obrazovanju kojim se unapređuje njihova socijalna inkluzija.³² Komitet za prava deteta, u svom Opštem komentaru br. 9 o pravima dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, dodatno je naglasio da inkluzivno obrazovanje mora biti cilj obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.³³

Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, usvojenom 2007. godine, nisu uvedena nova prava, prava osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom su potpuno ista kao i prava svake druge osobe, ali su ta prava potvrđena i uvedene su dodatne obaveze za vlade država kako bi se obezbedilo njihovo ostvarivanje. CRPD uključuje detaljne odredbe o pravu na obrazovanje (član 24), naglašavajući jasnije nego CRC obavezu vlada da obezbede „inkluzivan sistem obrazovanja na svim nivoima.“ Takođe, CRPD uvodi i niz obaveza u pogledu uklanjanja prepreka koje sprečavaju ostvarivanja prava svih ljudi, uključujući decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i obaveze u pogledu obezbeđivanja efikasnije zaštite i intenzivnijeg zagovaranja prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.³⁴ CRPD je bio prvi međunarodni pravno obavezujući instrument kojim se inkluzivno obrazovanje posebno promovise kao pravo.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), usvojena 1979. godine, drugi je važan ugovor u kojem se od država zahteva da obezbede „otklanjanje tradicionalnog shvatanja o ulogama muškaraca i žena na svim nivoima i u svim oblicima obrazovanja“, a da se to učini naročito „revizijom udžbenika i školskih programa i prilagođavanjem nastavnih metoda.“³⁵

Za dodatne analize CRC-a, CRPD-a i CEDAW-a, pogledajte UNICEF-ovu publikaciju *Using the Human Rights Framework to Promote the Rights of Children with Disabilities: Discussion Paper*, dostupnu na: http://www.unicef.org/disabilities/files/Synergies_paper_V6_Web_REVISIED.pdf. Za konkretno poređenje informacija u vezi sa time kako je pitanje obrazovanja adresirano u CRC (član 28) i CRPD (član 24), pogledajte UNICEF-ovu publikaciju *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education, Position Paper* (2012), dostupnu na: http://www.unicef.org/disabilities/files/UNICEF_Right_to_Education_Children_Disabilities_En_Web.pdf.

Kompletan tekst Konvencije o pravima deteta pogledajte na <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, verzija na srpskom: [https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf).

A tekst Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom pogledajte na <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=14&pid=150>, odnosno za verziju na srpskom: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrdjivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html.

Da biste videli koje države su potpisale ili ratifikovale CRPD posetite <http://www.un.org/disabilities/countries.asp?id=166>

Pravni okvir za inkluziju³⁶

- **2014** – Vođeni su pregovori o razvojnom okviru nakon 2015. godine (Ciljevi održivog razvoja), sa naglaskom na kvalitetno inkluzivno obrazovanje.
- **2006** – Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom promovise prava osoba sa invaliditetom i uključuje perspektivu smetnji u razvoju i invaliditeta u koncept razvoja.
- **2001** – Vodeća inicijativa EFA o pravu na inkluzivno obrazovanje za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – U susret inkluziji.
- **2000** – Okvir za akciju Svetskog foruma o obrazovanju, Dakar, ciljevi EFA + MDG – obezbediti da sva deca imaju pristup besplatnom i obaveznom osnovnom obrazovanju i omogućiti im da ga završe do 2015. godine. Akcenat treba da bude na marginalizovanim grupama i devojkicama.
- **1994** – Izjava iz Salamanke i okvir za akciju u oblasti obrazovanja za osobe sa specijalnim potrebama.
- **1993** – Standardna pravila Ujedinjenih nacija o izjednačavanju mogućnosti osoba sa invaliditetom, Pravilo br. 6: ne samo da se afirmišu prava sve dece, mladih i odraslih ljudi sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, već se i navodi da obrazovanje treba obezbediti u „integrisanom školskom okruženju“ i u „redovnom školskom okruženju“.
- **1990** – Svetska deklaracija o obrazovanju za sve, (Deklaracija iz Džomtijena).
- **1989** – Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta obezbeđuje pravo sve dece da dobiju obrazovanje bez diskriminacije po bilo kom osnovu.
- **1948** – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima obezbeđuje i pravo na besplatno i obavezno osnovno obrazovanje za svu decu.

Detaljniji spisak ključnih međunarodnih instrumenata i drugih relevantnih dokumenata nalazi se u Aneksu 1.

Obrazovanje za sve

Obrazovanje za sve (EFA) predstavlja međunarodni pokret ali i obavezu da se svakom detetu i odrasloj osobi obezbedi da dobiju kvalitetno osnovno obrazovanje. Zasniva se na poštovanju ljudskih prava, kao i na opšteprihvaćenom shvatanju da je obrazovanje od ključnog značaja za dobrobit pojedinca i razvoj zemlje. Prvi put je privuklo pažnju celog sveta na Svetskoj konferenciji o obrazovanju za sve u Džomtijenu (Tajland, 1990. godine). Deset godina kasnije, kako bi se pomoglo vladama država da ostvare napredak u postizanju obrazovanja za sve, dogovoreno je šest ciljeva EFA.

Šest ciljeva EFA su:

- Cilj br. 1: Proširiti rani razvoj i učenje u detinjstvu.
- Cilj br. 2: Obezbediti besplatno i obavezno osnovno obrazovanje za sve.
- Cilj br. 3: Promovisati učenje i životne veštine za mlade i odrasle.
- Cilj br. 4: Povećati pismenost među odraslim osobama.
- Cilj br. 5: Postići rodni paritet.
- Cilj br. 6: Poboľšati kvalitet obrazovanja.

Uporedo sa ciljevima EFA usvojeni su i Milenijumski ciljevi razvoja, od kojih je drugi cilj bio da se „obezbedi da do 2015. godine sva deca na svetu, dečaci i devojčice podjednako, mogu da završe kompletno osnovno obrazovanje.“³⁷

Milenijumski ciljevi razvoja u oblasti obrazovanja³⁸

CILJ br. 2 POSTIĆI UNIVERZALNO OSNOVNO OBRAZOVANJE

Cilj 2. A: Obezbediti da do 2015. godine sva deca na svetu, dečaci i devojčice podjednako, mogu da završe kompletno osnovno obrazovanje.

Stanje:

- Upis u osnovno obrazovanje u regionima u razvoju dostigao je 90 procenata u 2012. godini, u odnosu na 83 procenta iz 2000. godine, što znači da više dece nego ikada do sada pohađa osnovnu školu.³⁹
- U 2011. godini, 58 miliona dece osnovnoškolskog uzrasta nije bilo u sistemu obrazovanja.⁴⁰
- Na desetero dece koja nisu u sistemu obrazovanja, njih četvoro neće nikada kročiti u učionicu.⁴¹
- Procenjuje se da na svetskom nivou 250 od 650 miliona dece osnovnoškolskog uzrasta nema priliku da stiče ni najosnovnije veštine za jezičku i numeričku pismenost. Od tog broja, 130 miliona ide u školu, što ukazuje na ozbiljne nedostatke u kvalitetu obrazovanja.⁴²

Opšte je poznato da EFA nije posvetila dovoljno pažnje nekim marginalizovanim grupama dece, posebno onima koji se smatraju decom „sa posebnim obrazovnim potrebama“ ili sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.⁴³ Deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ostala su relativno nevidljiva, a neusredsređenost na smetnje u razvoju i invaliditet u postojećem okviru, uključujući ciljeve ili pokazatelje, često je imala za rezultat isključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom iz škola i njihovo izdvajanje unutar opšteg obrazovnog sistema.⁴⁴ Postalo je jasno da će bez ciljanih mera za decu sa

smetnjama u razvoju i invaliditetom ova deca i dalje biti marginalizovana. Stoga se UNICEF i brojni partneri zalažu za okvir razvoja uspostavljen nakon 2015. godine koji uključuje svu decu, uzima u obzir potrebu za pravednim i kvalitetnim sistemima obrazovanja i uvažava životni ciklus (od rođenja do odraslog doba). U trenutku štampanja ovog priručnika, i uzevši u obzir pregovore koji se vode, predloženi Cilj održivog razvoja br. 4 glasi: „Obezbediti inkluzivno i pravedno kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja za sve.“ Ažurirane verzije teksta dostupne su na veb sajtu UN: www.sustainabledevelopment.un.org.

Ključni regionalni okviri koji promovišu obrazovanje za sve i inkluzivno obrazovanje.

Jedan od primera su Incheon strategija „Ostvare svoje pravo“ za osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Aziji i Pacifiku, i cilj br. 5 kojim se proširuje opseg ranih intervencija i obrazovanja za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Cilj 5. A

Povećati mere za ranu identifikaciju dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i rani rad sa njima, od rođenja do predškolskog uzrasta.

Cilj 5. B

Prepoloviti razliku između broja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i broja dece bez smetnji u razvoju i invaliditeta, upisanih u osnovne i srednje škole.

Pokazatelji za praćenje napretka

Osnovni pokazatelji

1. 5.1. Broj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja su obuhvaćena intervencijama u ranom detinjstvu.
2. 5.2. Stopa upisa dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u osnovno obrazovanje.
3. 5.3. Stopa upisa dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u srednje obrazovanje.

Dopunski pokazatelji

1. 5.4. Udeo institucija za prenatalnu zaštitu koje pružaju informacije i usluge u vezi sa ranim otkrivanjem smetnji u razvoju i invaliditeta kod dece i zaštite prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.
2. 5.5. Udeo dece sa potpunim oštećenjem sluha (deca koja su gluva) koja dobijaju obrazovanje na znakovnom jeziku.
3. 5.6. Udeo učenika sa oštećenjem vida koji imaju obrazovne materijale u lako dostupnim formatima.
4. 5.7. Udeo učenika sa intelektualnim smetnjama, razvojnim smetnjama, istovremenim oštećenjem sluha i vida, autizmom i drugim smetnjama u razvoju i invaliditetom koji imaju asistivne tehnologije, prilagođene nastavne planove i programe i odgovarajuće obrazovne materijale.

Agenda EFA je dobro usklađena sa agendom inkluzivnog obrazovanja, kao što se videlo na globalnom nivou na Svetskoj konferenciji o posebnim potrebama u Salamanki, Španija, 1994. godine. Izjava iz Salamanke (dokument koji je rezultat Svetske konferencije o posebnim potrebama) počinje isticanjem obaveze da se postigne obrazovanje za sve, uz prepoznavanje potrebe i hitnosti obezbeđivanja obrazovanja za svu decu, mlade i odrasle osobe u okviru „redovnog obrazovnog sistema.“ Navodi se da deca sa drugačijim obrazovnim potrebama „moraju imati pristup redovnim školama“ i dodaje se da su „inkluzivno orijentisane redovne škole najdelotvornija sredstva za borbu protiv diskriminatornih stavova, za stvaranje zajednica koje prihvataju različitosti, izgradnju inkluzivnog društva i postizanje obrazovanja za sve.“⁴⁵

Iako EFA nudi univerzalno pravo kao cilj, inkluzija se ne može shvatiti samo kao sredstvo za eliminisanje segregacije, već kao obaveza stvaranja škola koje poštuju i vrednuju različitost, delotvorno ispunjavaju potrebe sve dece i teže ka unapređenju demokratskih načela. Inkluzivno obrazovanje je niz vrednosti i uverenja koja se odnose na ravnopravnost i socijalnu pravdu tako da sva deca mogu da učestvuju u nastavi i učenju.⁴⁶ To je u velikoj meri u skladu sa UNICEF-ovim pristupom zasnovanim na načelu pravednosti.

Poziv članova Globalnog partnerstva za obrazovanje (GPE) na akciju za inkluzivno obrazovanje

Akcija pokrenuta tokom Druge konferencije za prikupljanje sredstava u Briselu, 25–26. juna 2014. godine

Na 20. godišnjicu Okvira za akciju o obrazovanju za osobe sa posebnim potrebama iz Salamanke, članovi Globalnog partnerstva za obrazovanje su potvrdili svoju obavezu da štite i podrže pravo sve dece i mladih osoba na kvalitetno inkluzivno obrazovanje. Pozvali su sve vlade, donatore, međunarodne organizacije, organizacije civilnog društva, privatni sektor, fondacije, nastavnike i učenike da preduzmu koordinisanu akciju kako bi ispunili obaveze prema deci i mladim osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

<https://www.globalpartnership.org/content/inclusive-quality-education-all-children-disabilities>

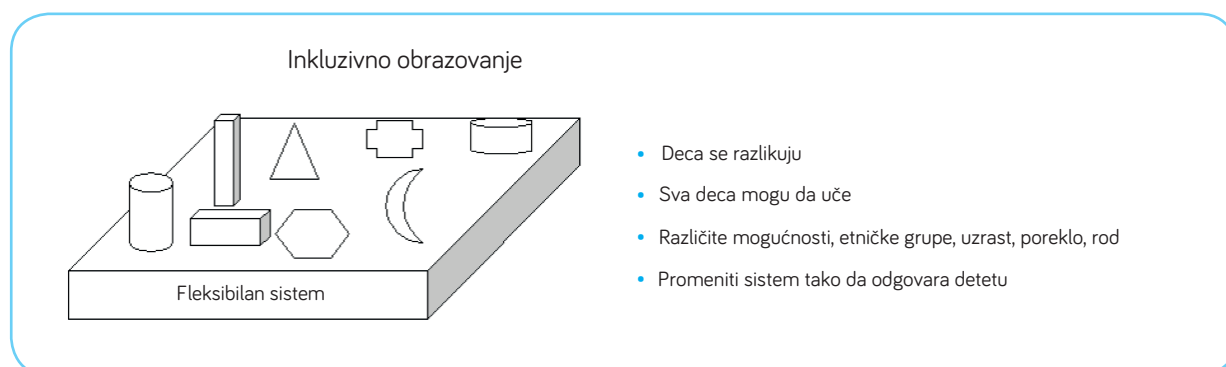
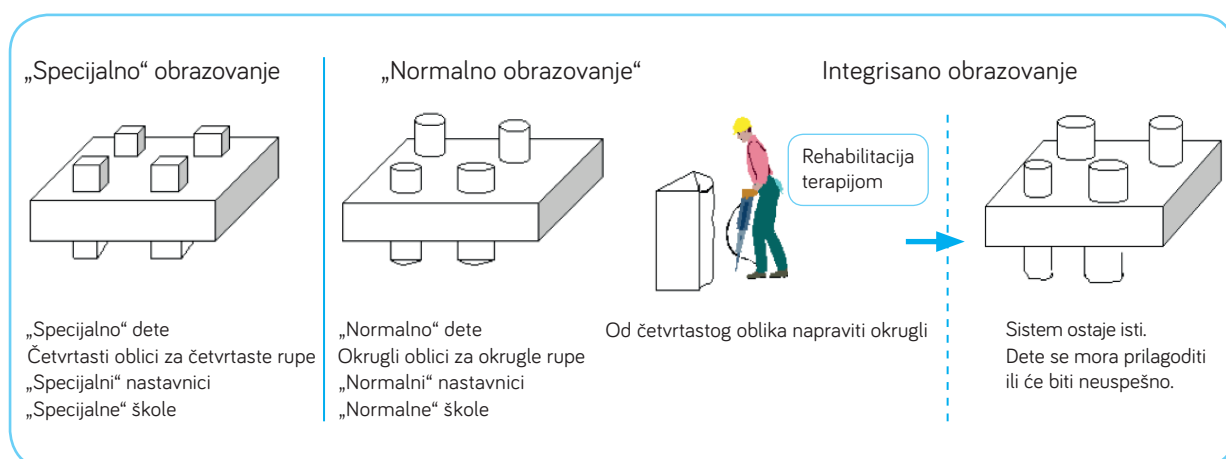
Jedan od načina na koji se UNICEF bavi pitanjem upisa u školu je Inicijativa za decu koja nisu u sistemu obrazovanja (Out-of-School Children's Initiative). Ova inicijativa je omogućila UNICEF-u i partnerima da primene inovativne pristupe u identifikovanju dečaka i devojčica koji ne idu u školu i da im pomogne da ostvare svoje pune potencijale. U 2014. godini, u ovoj inicijativi je učestvovalo više od 35 zemalja, kao i u podregionalnoj inicijativi država Istočnih Kariba i regionalnoj inicijativi Centralne Evrope i Zajednice nezavisnih država.⁴⁷ Važno je obezbediti da se studije, koje se bave pitanjima dece koja nisu u sistemu obrazovanja, kao i relevantne politike i programi bave uključivanjem dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u škole.

Mapiranje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja nisu u sistemu obrazovanja biće razmotreno u drugim priručnicima iz ove serije.

Pristupi obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

Postoje tri opšta pristupa obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Oni obuhvataju **segregaciju** u kojoj se deca razvrstavaju prema vrsti oštećenja i upisuju školu koja je osnovana tako da odgovori baš na to određeno oštećenje; **integraciju** u kojoj se deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom upisuju u redovni sistem obrazovanja, često u specijalna odeljenja, ili u redovna odeljenja bez ikakvih prilagođavanja ili uz neadekvatna prilagođavanja i podršku; i **inkluziju** u kojoj je priznata potreba da se kultura, politike i prakse u školi promene tako da se u obzir uzmu različite potrebe pojedinačnih učenika, kao i obaveza da se uklone prepreke koje sprečavaju takvu mogućnost.⁴⁸ Ovi pristupi su detaljnije objašnjeni u grafičkom prikazu i odeljcima u nastavku teksta.

Slika: Objasnjenje razlika između „specijalnog“, integrisanog i inkluzivnog obrazovanja.⁴⁹

„Dok je integracija podrazumevala četvrtasti oblik koji se mučio da se uklapi u okrugle rupe, inkluzija je krug koji sadrži mnoge različite oblike i veličine koje su sve međusobno povezane sa celinom i čiji moto glasi: „Uđite. Ovde poštujemo različitost. Možete da budete ono što jeste i ne morate da se mučite da se uklopite“⁵⁰

Specijalno obrazovanje

U skladu sa *medicinskim modelom odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom*, do sada je pristup uglavnom podrazumevao uzimanje u obzir pojedinačnih oštećenja i zadovoljavanje potreba grupa osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kroz „specijalne“ / odvojene škole (tj. škole za osobe sa oštećenjem vida, škole za osobe sa oštećenjem sluha, itd) ili integrisanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u odeljenja u redovnoj školi ili odvojene jedinice u okviru redovnih škola. Ovo je prikazano u prvom delu ilustracije na prethodnoj strani.

Smatralo se da su „specijalne škole“ ili posebna odeljenja dobra alternativa za druge forme obrazovanja, ili za nedostatak obrazovanja, zato što su odeljenja obično manja, zgrade su češće prilagođene potrebama učenika, manja je verovatnoća da će doći do diskriminacije među učenicima, kao i zato što su nastavnici obučavani za rad sa decom sa specifičnim oštećenjima, te se stoga veruje da učenicima mogu pružiti personalizovanu pomoć. Međutim, „specijalne škole“ su skupe i uglavnom se nalaze u urbanim centrima, što znači da se većini dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u ruralnim i polururalnim područjima uskraćuje mogućnost obrazovanja. U nekim zemljama, npr. u Bugarskoj, budžetska sredstva koja se izdvajaju za svako dete koje se obrazuje u „specijalnoj školi“ mogu da budu i tri puta veća nego sredstva za dete sa sličnim potrebama u redovnoj školi.⁵¹

Učenici u „specijalnim školama“ često nemaju pristup jednako obimnim i detaljnim nastavnim planovima i programima kao u inkluzivnim, redovnim školama. Istraživanje je takođe pokazalo da se u „specijalnim školama“ troši manje vremena na podsticanje zainteresovanosti i učešća učenika u nastavi.⁵² Od dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom očekuje se manje u pogledu školskog uspeha i to zbog dugoročnih efekata obrazovnog sistema i društva koji nedovoljno vrednuju ostvarivanje dobrih rezultata kada se radi o deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.⁵³ Generalno gledano, istraživanje je pokazalo da su „specijalne škole“ manje uspešne od valjano planiranog inkluzivnog obrazovanja.⁵⁴ Više informacija o tome nalazi se u sledećem odeljku o inkluzivnom obrazovanju.

Pored toga, tu je i tendencija da u svakoj zemlji postoji samo nekoliko „specijalnih škola“, što znači da deca i mlade osobe koje pohađaju te škole često moraju da žive odvojeno od svojih porodica duži vremenski period. Na primer, prema podacima organizacije Inclusion InterAmericana, u septembru 2000. godine u Salvadoru bilo je „222.000 dece školskog uzrasta sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Dve hiljade tih učenika pohađalo je nastavu u „specijalnim školama“, kojih je bilo ukupno 30 u čitavoj zemlji. To znači da manje od jednog procenta dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ide u „specijalnu školu“, odnosno u bilo koju školu.“⁵⁵

Inkluzivno obrazovanje

UNICEF definiše inkluzivno obrazovanje prema opšteprihvaćenoj definiciji koju je predložio UNESCO: „proces u kojem se uzima u obzir i odgovara na različitost potreba svih učenika putem povećanja učešća u učenju, kulturama i zajednicama i smanjenja isključenosti iz i u okviru sistema obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje podrazumeva izmene i modifikacije sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu decu odgovarajućeg uzrasta i uverenjem da država ima odgovornost da obrazuje svu decu.“⁵⁶

U praksi, inkluzivno obrazovanje se odnosi na širok spektar strategija, aktivnosti i procesa kojima se nastoji ostvariti univerzalno pravo na kvalitetno, relevantno i odgovarajuće obrazovanje.⁵⁷

Da bismo dodatno objasnili, navodimo spisak ključnih karakteristika i načela inkluzivnog obrazovanja:

- Zasniva se na principu poštovanja ljudskih prava i prati socijalni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.
- Podrazumeva izmene sistema kako bi ovaj odgovarao učeniku, a ne menjanje učenika koji bi se uklopio u sistem, jer se „problem“ isključivanja nalazi upravo u sistemu, a ne u osobi ili njenim osobinama.
- Potvrđuje da učenje počinje od rođenja i nastavlja se čitav život, a uključuje učenje kod kuće i u zajednici, kao i u formalnim, informalnim i neformalnim situacijama. Ono takođe obuhvata širok spektar inicijativa zajednice, uključujući npr. programe podrške u zajednici (PRZ).
- To je dinamičan proces koji se neprekidno razvija u skladu sa lokalnom kulturom i sredinom.
- Ulažu se napor da se zajednice, sistemi i strukture osposobe za borbu protiv diskriminacije, da uvažavaju različitost, promovišu učešće i prevazilaze prepreke u učenju i učešću svih ljudi.
- Uvažavaju se i poštuju sve razlike u pogledu godina, roda, etničke pripadnosti, jezika, zdravstvenog stanja, ekonomskog statusa, verskog opredeljenja, smetnji u razvoju i invaliditeta, načina života i drugih oblika različitosti.
- Predstavlja deo šire strategije za unapređenje inkluzivnog razvoja, sa ciljem da se stvori svet u kojem vladaju mir, tolerancija, održivo korišćenje resursa i socijalna pravda i u kojem su zadovoljene sve osnovne potrebe i ostvarena sva prava svih ljudi.

Kao što se navodi u članu 24. CRPD-a, inkluzivno obrazovanje iziskuje aktivno uklanjanje prepreka za inkluziju (kao što je uklanjanje prepreka za fizički pristup školskoj zgradi), kao i stvaranje okruženja u redovnim školama koje su usmerene na dete i obuhvataju čitav spektar ljudi koji postoje u društvu, a ne samo osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.⁵⁸ Inkluzivno obrazovanje

podrazumeva da sva deca treba da imaju mogućnosti ekvivalentnog i sistematskog učenja u širokom spektru škola i dodatnih obrazovnih okruženja (tj. u zajednici, poput centara za podršku u zajednici) i treba da dobiju individualnu podršku koja im je potrebna da bi se olakšala njihova inkluzija.

Suština je u izmenama kako bi sistem odgovarao učeniku, a ne o menjanju učenika koji bi se uklopio u sistem.

Važno je naglasiti da se kod inkluzivnog obrazovanja ne radi o podučavanju učenika tome kako da se izbere sa obrazovnim sistemom koji ne odgovara na njihove potrebe. Ono predstavlja sredstvo kojim se nastavne metode, nastavni planovi i programi, nastavno osoblje i pedagoška podrška prilagođavaju učenju SVIH učenika, uključujući učenike do kojih tradicionalni sistemi nisu mogli da dopru. Kako bi bilo delotvorno, ono mora da bude i međuresorno i da uključuje više različitih ministarstava i zainteresovanih strana, a ne samo sektor obrazovanja. Takođe se odnosi na sve predmetne oblasti, uključujući npr. fizičko vaspitanje i rekreaciju.⁵⁹

Ukratko, inkluzivno obrazovanje pruža suštinski različit pedagoški pristup od onoga koji polazi od odstupanja ili razlike. Naglašava se sledeće⁶⁰:

- Otvoreni potencijal svakog učenika za učenje umesto hijerarhije kognitivnih veština.
- Reforma nastavnog plana i programa i međusektorska pedagogija koja prepoznaje potencijal svakog deteta za učenje, a ne usredsređivanje na učenikove nedostatke.
- Aktivno učešće učenika u procesu učenja umesto naglašavanja specijalizovanog znanja iz određene oblasti kao glavne karakteristike stručnosti nastavnika.
- Zajednički nastavni plan i program za sve, zasnovan na diferencijaciji i/ili individualizovanom pristupu obrazovanju, a ne na alternativnom nastavnom planu i programu kreiranom za učenike koji postižu slabiji uspeh.

- Nastavnici su spremni i sposobni da primene inkluzivnu i na dete usmerenu metodologiju, koja prepoznaje različite potrebe svakog deteta.

Većina resursa potrebnih za inkluziju već postoji u zajednici: „nastavnici znaju mnogo više nego što koriste“⁶¹, porodice i zajednice takođe imaju ogromnu lepezu resursa koje treba aktivirati i koristiti.⁶²

Postoji sve više dokaza o tome da su inkluzivne škole ujedno i ekonomičnije i akademski i društveno delotvornije nego „specijalne škole.“ Jedna studija u Sjedinjenim Američkim Državama pokazala je da „specijalni programi koštaju 130 procenata više nego redovno obrazovanje. Ako školski okrug potroši 5.000 dolara po učeniku, onda svaki učenik koji uči po specijalnim programima košta okrug 11.600 dolara.“⁶³ Druga studija je pokazala da što se učenici više obrazuju u restriktivnom i izdvojenom okruženju, veći je trošak njihovog obrazovanja.⁶⁴

„Inkluzivno obrazovanje omogućuje deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom da ostanu sa svojim porodicama i pohađaju najbližu školu sa svojim vršnjacima u zajednici. To je veoma važno za njihov lični razvoj, jer prekidanje detetovog normalnog razvoja može da ima mnogo ozbiljnije posledice od same smetnje u razvoju ili invaliditeta.“⁶⁵ Kvalitet obrazovanja takođe može u velikoj meri da varira u „specijalnim školama“,^{66 67 68 69} što onda znači da neki učenici nisu dobro pripremljeni za tržište rada i da im nedostaje iskustvo druženja sa vršnjacima sa ili bez smetnji u razvoju i invaliditeta. Postoji sve veći trend jačanja uloge „specijalnih škola“ kao resursa za inkluzivno obrazovanje u zajednici i redovnim školama.

U Priručniku 3 biće više reči o međuresornoj prirodi inkluzivnog obrazovanja.

Primer iz jedne zemlje: Korak napred u inkluzivnom obrazovanju u Mongoliji⁷⁰

U Mongoliji se nacionalni program inkluzivnog obrazovanja kreira kroz saradnju Vlade, međunarodnih nevladinih organizacija, grupa roditelja i donatora, uključujući i Evropsku uniju. Do 1989. godine u zemlji su postojale „specijalne škole“ i ustanove za stalni smeštaj korisnika, namenjene deci i odraslim osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, koje su ispunjavale njihove osnovne potrebe, ali im nisu omogućavale da ostvaruju druga prava, kao što je pravo na uključivanje u društvo. Usled određenih političkih i ekonomskih promena, „specijalne škole“ i ustanove su se morale zatvoriti, što je otvorilo prostor za novi pristup. Udruženje roditelja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom je osnovano 1998. godine kako bi zagovaralo i zaštitilo prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Udruženje je realizovalo niz aktivnosti, uključujući analizu politika, radionice o inkluzivnom obrazovanju na kojima se učilo od drugih zemalja, rad sa Ministarstvom prosvete na reformi politike i izmeni prakse, kao i utvrđivanje raznih usluga podrške koje su bile potrebne da bi se deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom osposobila za uključivanje u obrazovanje. Programi podrške u zajednici su takođe bili sastavni deo celokupne strategije, sa uslugama rane identifikacije, lečenja i podrške u centrima u lokalnoj zajednici. Ministarstvo prosvete je 2003. godine formiralo Odeljenje za inkluzivno obrazovanje i Odbor za sprovođenje programa u saradnji sa ministarstvima nadležnim za zdravstvo, socijalnu zaštitu i rad. U početku je inkluzivno obrazovanje promovisano na predškolskom nivou, ali je u kasnijoj fazi obuhvaćen i osnovnoškolski nivo. Kao rezultat svih ovih napora, hiljade dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom uključeno je u predškolske ustanove, a nastavnici su obučeni za primenu inkluzivnih pristupa.

Inkluzivno obrazovanje nije sporedno, već ključno pitanje od kog zavise ostvarivanje kvalitetnog obrazovanja za sve učenike i razvoj inkluzivnijih društava.

U tabeli u nastavku poredi se osnovne karakteristike tradicionalnog pristupa, koji može obuhvatati i integraciju, i inkluzivnog pristupa.

Tradicionalni pristup (koji može da obuhvata i integraciju)	Inkluzivni pristup
<ul style="list-style-type: none"> • Usredsređenost na učenika • Stručnjak procenjuje učenika • Dijagnostički / preskriptivni programi • Raspoređivanje u odgovarajući program • Potrebe „specijalnih“ učenika • Izmene/prilagođavanje predmeta • Korist od integracije za učenike sadrugacijim potrebama • Stručna, specijalizovana ekspertiza i formalna podrška • Tehničke intervencije (specijalna nastava, terapija) 	<ul style="list-style-type: none"> • Usredsređenost na odeljenje • Ispituju se faktori izvođenja nastave / učenja • Rešavanje problema putem saradnje • Strategije za nastavnike • Okruženje u redovnim odeljenjima je prilagodljivo i podržavajuće • Prava svih učenika • Menjanje škole • Korist za sve učenike od uključivanja svih • Neformalna podrška i ekspertiza od nastavnika u redovnoj školi • Kvalitetna nastava za sve

Porter (1995): Poređenje tradicionalnog i inkluzivnog pristupa,⁷¹ ukazuje na razlike u razumevanju i odgovoru na obrazovne potrebe, zasnovanih s jedne strane na medicinskom modelu a s druge na socijalnom modelu odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

U sledećim odeljcima se navodi zašto je inkluzivno obrazovanje važno, kako možete ključnim donosiocima odluka izložiti argumente u korist inkluzivnog obrazovanja, a daju se i uvodne smernice kako realizovati inkluzivno obrazovanje.

IV. Zašto je važno inkluzivno obrazovanje: argumenti u korist inkluzije

Ključne tačke

- *Inkluzivno obrazovanje doprinosi poboljšanim ishodima učenja svih učenika.*
- *Sva deca koja se obrazuju u inkluzivnom okruženju mogu da imaju koristi u socijalnom smislu.*
- *Inkluzivno obrazovanje može da bude isplativo.*

Poboljšani ishodi učenja za sve – OBRAZOVNA opravdanost

Inkluzivno obrazovanje pruža svoj deci obrazovne koristi koje se postižu uvođenjem velikih promena u način planiranja, sprovođenja i evaluacije procesa obrazovanja. Inkluzivne škole, u koje su uključena deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i druge grupe dece u nepovoljnom položaju, dovode do poboljšanja kvaliteta obrazovanja zato što je obrazovanje više usmereno na dete i postizanje dobrih ishoda učenja za svu decu, uključujući i decu sa drugačijim spektrom mogućnosti.⁷²

Istraživanje je pokazalo da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, uključujući decu sa smetnjama u učenju, postižu bolje ukupne rezultate u pogledu uspeha i vladanja u redovnim školama⁷³ nego što je to slučaj sa njihovim vršnjacima sa sličnim smetnjama u razvoju i invaliditetom koji se obrazuju u izdvojenim odeljenjima.⁷⁴ Isto tako, kada nastavnici znaju kako da uključe decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, povećavaju se nivo i standard učenja za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i nivo učenja za učenike bez smetnji u razvoju i invaliditeta.⁷⁵

Sva deca imaju koristi, a posebno deca sa neuobičajenim obrascima učenja, zato što svako dete radi na individualnim ciljevima dok je sve vreme u grupi sa drugim učenicima istog uzrasta. Generalno gledano, inkluzivno obrazovanje daje deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom pristup nastavnom planu i programu⁷⁶ koji je sveobuhvatniji od onog kakav je obično dostupan u „specijalnim školama“ gde „postojanje takozvanih specijalizovanih pedagoga dodatno marginalizuje i isključuje decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.“⁷⁷ Osim toga, u inkluzivnim odeljenjima se obično mnogo više vremena posvećuje samoj nastavi nego što se to čini u posebnim obrazovnim ustanovama.⁷⁸

Širenjem spektra školske populacije, nastavnici, nenastavno osoblje i kompletno školsko osoblje imaju koristi od inkluzivnog obrazovanja. Škola koja uključuje sve učenike razvija inkluzivniji školski etos u kojem odrasli uče jedni od drugih, a uče i od svojih učenika. Ako je školsko osoblje svesnije mogućnosti sve dece, veća je verovatnoća da će obezbediti da se nastava i učenje zasnivaju na visokim očekivanjima, stvarajući krug uspeha koji se sam osnažuje.

Dobrobit za svu decu – SOCIJALNA opravdanost

Inkluzivno obrazovanje obezbeđuje da sva deca budu u stanju da zajedno žive, uče i igraju se. Ono svoj deci pruža mogućnost da uče o mogućnostima, talentima, ličnostima i potrebama druge dece i da ih

prihvate. Takođe im omogućuje da razviju važne odnose i prijateljstva koji im pomažu da razviju socijalne kompetencije⁷⁹ i veru u svoju sposobnost interakcije sa drugima i sa svetom oko sebe. Uče da su sva deca deo njihove zajednice i na taj način zajedno razvijaju osećanje pripadnosti.

Kada sva deca uče zajedno, dolazi do pozitivnih promena u stavovima u školama i zajednicama u kojima se škole nalaze, što dovodi do toga da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom budu manje stigmatizovana i bolje uključena u društvo.⁸⁰ Jedna studija je pokazala da su nezavisnost i socijalne veštine slične ili bolje kod učenika sa umerenim i teškim smetnjama u razvoju i invaliditetom u inkluzivnom okruženju nego kod takvih učenika u izdvojenim odeljenjima.⁸¹

Ono što je jasno u ovom slučaju jeste da sva deca uče o toleranciji, prihvatanju razlika i uvažavanju različitosti,⁸² kao i da uče o iskustvu života sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Osim toga, deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja su se školovala zajedno sa svojim vršnjacima imaju mnogo veće šanse da postanu produktivni članovi društva.⁸³

Isplativa je – EKONOMSKA opravdanost

Postoje snažni ekonomski argumenti u korist inkluzivnog obrazovanja, posebno u vezi sa smanjenjem siromaštva i manjim troškovima obrazovanja.

Smanjenje siromaštva: Nedostatak adekvatnog obrazovanja i dalje je glavni faktor rizika od siromaštva i isključivanja za svu decu, bilo da imaju smetnje u razvoju i invaliditet ili ne. Međutim, usled nedostatka obrazovanja rizik od siromaštva može da bude veći za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom nego za decu bez smetnji u razvoju i invaliditeta. Gotovo je sigurno da će deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja su isključena iz obrazovanja biti dugoročno i doživotno siromašna. Ona gotovo neizbežno postaju, u ekonomskom smislu, teret za društvo i porodice. Prema nalazima Svetske banke, „smetnje u razvoju i invaliditet su povezani sa dugoročnim siromaštvom, u smislu da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom imaju manje šanse da steknu ljudski kapital koji će im omogućiti da zarade veće prihode.“⁸⁴ Opšte je poznato da, kada osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ne učestvuju u ekonomiji, tada dolazi do gubitka u bruto domaćem proizvodu (BDP). Kako bi se dobila predstava o razmerama uticaja smetnji u razvoju i invaliditeta na smanjenje svetske proizvodnje i prihoda, jedan istraživač je procenio gubitak BDP-a prouzrokovan smetnjama u razvoju i invaliditetom tako što je ekstrapolirao rezultate studije o gubitku BDP-a usled smetnji u razvoju i invaliditeta u Kanadi. Procenjeni raspon za gubitak BDP-a usled smetnji u razvoju i invaliditeta na svetskom nivou iznosio je između 1,71 i 2,23 biliona američkih dolara godišnje, što je između 5,35 i 6,97 procenata ukupnog svetskog BDP-a.⁸⁵ Važno je prepoznati da sva deca, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, doprinose društvu i da nisu teret za društvo. Obezbeđivanje kvalitetnog inkluzivnog obrazovanja dugoročno može da smanji zavisnost od države i podstakne razvoj njihovog potencijalnog ekonomskog kapaciteta.

Primer jedne od zemalja: Bangladeš

U jednoj studiji je procenjeno da je usled nedostatka školovanja i nemogućnosti zapošljavanja, kako osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom tako i njihovih staratelja, izgubljen prihod u iznosu od 1,2 milijardi američkih dolara godišnje ili 1,7 procenata BDP-a.⁸⁶

Trošak obrazovanja: prema UNESCO-u „inkluzivne škole koje pružaju delotvorno obrazovanje svim svojim učenicima isplativije su sredstvo obrazovanja za sve.“⁸⁷ U izveštaju OECD-a iz 1999. godine procenjeno je da su prosečni troškovi školovanja dece u posebnim obrazovnim ustanovama sedam do devet puta veći od školovanja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u okviru redovnog obrazovanja.⁸⁸ Novije OECD-

V. Kako dostići inkluzivno obrazovanje?

Ovaj odeljak uvodi nas u to kako napredovati ka inkluzivnom obrazovanju za sve i daje kratak pregled tema koje su predmet ostalih priručnika iz ove serije, uključujući različite aspekte i sistemske pristupe za jačanje inkluzivnog obrazovanja.

U praksi, inkluzivno obrazovanje podrazumeva pružanje svrsishodnih prilika za učenje svim učenicima u okviru redovnog obrazovnog sistema. U idealnom smislu, inkluzivno obrazovanje omogućava deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i deci bez smetnji u razvoju i invaliditeta da pohađaju nastavu u istim redovnim odeljenjima u lokalnoj školi, uz dodatnu, individualnu podršku, po potrebi. Za to su potrebna i fizička prilagođavanja (npr. rampe umesto stepenica, dovoljno široka vrata za invalidska kolica, itd), kao i nastavni plan i program usmeren na dete, u kojem je predstavljen čitav spektar različitih ljudi koji postoje u društvu (a ne samo osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom).⁹⁰

Kako bi se sva deca uključila u inkluzivno obrazovno okruženje, potrebno je promeniti sistem, a ne dete. U ovom dijagramu su prikazane oblasti koje treba menjati kako bi se dostigla škola koja je bolja za sve:⁹¹

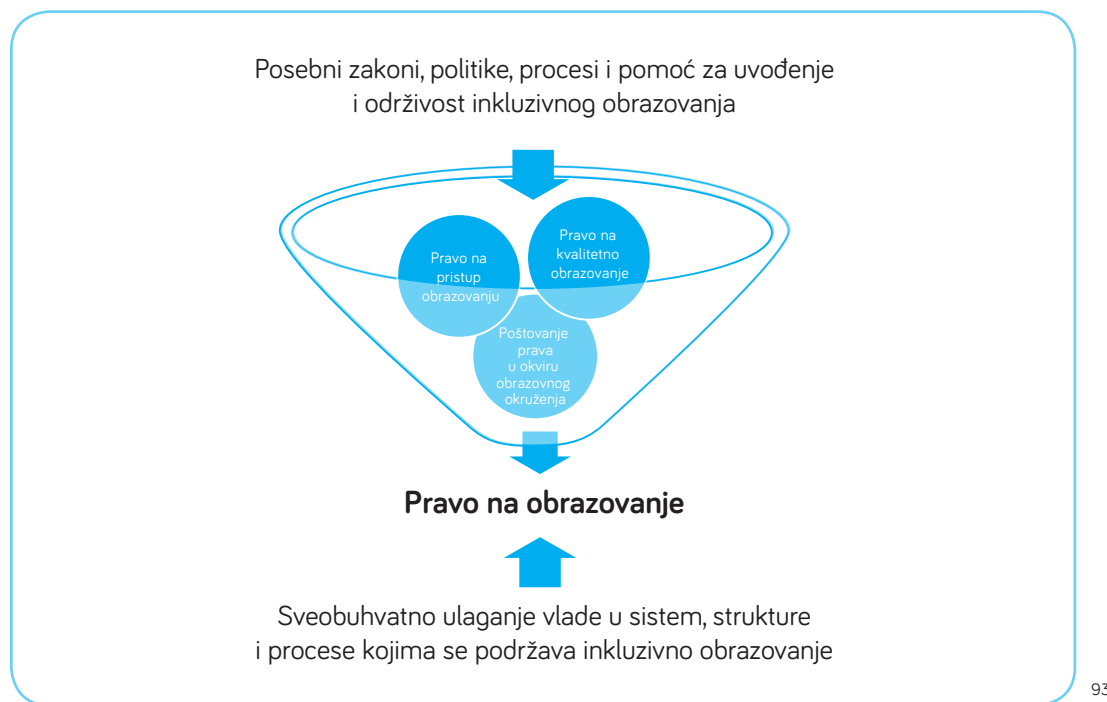
Konceptualni okvir za promovisanje prava na inkluzivno obrazovanje

Pristup zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava zahteva više od „rutinskih aktivnosti“, a posvećenost inkluzivnom obrazovanju podrazumeva trodimenzionalni pristup. To zahteva razumevanje inkluzije kao pristupa obrazovanju za svu decu koji uključuje:

- Obrazovne politike i strategije kojima se promoviše pravo na pristup obrazovanju.
- Pravo na kvalitetno obrazovanje.
- Poštovanje prava u okviru obrazovnog okruženja.

U skladu sa tri navedena principa, sveobuhvatne obaveze vlade mogu se iskoristiti za izradu jasnog konceptualnog okvira kojim se definiše postizanje ciljeva obrazovanja za sve u okviru inkluzivnog pristupa i obezbeđivanje da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom dobiju mogućnosti da ostvare svoje pravo na obrazovanje.

Pored toga, ovaj pristup treba podržati širokim strateškim opredeljenjem na nivou čitave vlade kako bi se stvorilo okruženje potrebno za ostvarivanje prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.⁹²

93

Ovo su neki od primera strategija za ostvarivanje prava na kvalitetno inkluzivno obrazovanje:

- Kreiranje zakonodavne osnove koja omogućuje unapređenje prava na pristup kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju. To obuhvata ratifikovanje i sprovođenje Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i Konvencije o pravima deteta, te obezbeđivanje da nacionalno zakonodavstvo, a posebno zakoni koji regulišu oblast obrazovanja, bude u skladu sa ovim konvencijama.

Primer: UNICEF je 2013. godine, u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, pomogao Vladi da izradi i usvoji novi zakon o ranom razvoju deteta i 27 novih podzakonskih akata koji predstavljaju zakonsku i stratešku osnovu za univerzalan pristup mogućnostima kvalitetnog učenja u detinjstvu za svu decu, uključujući decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Primer: U Vijetnamu je UNICEF pomogao Vladi da poboljša zakonsku i regulatornu osnovu za unapređenje prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. UNICEF je podržao izradu nacionalnog Zakona o osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, koji je na snazi od 2011. Uz UNICEF-ovu pomoć, izdata su dva cirkularna obaveštenja Vlade relevantna za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, a u skladu sa njima proširen je uzrast dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom koja se upisuju u prvi razred, i dogovoreni propisi koji regulišu rad centara koji pružaju podršku razvoju inkluzivnog obrazovanja za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Vlada je takođe izdala cirkularno obaveštenje kojim omogućuje školama da traže sredstva za podršku inkluzivnom obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. UNICEF trenutno pomaže u izradi jednog drugog međuresornog cirkularnog obaveštenja o politikama namenjenog nastavnicima koji rade sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

- **Izrada planova / politika obrazovnog sektora** koji uključuju decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i promovišu inkluzivnu prirodu obrazovnog sistema. Obezbeđivanje kapaciteta, resursa i rukovođenja u sprovođenju inkluzivnih planova obrazovnog sektora. Obezbeđivanje pristupačnih nastavnih planova i programa, obrazovnih materijala, nastavnih procesa i ocenjivanja za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Primer: U najnovijem Planu razvoja obrazovnog sektora (2008–2017) u Tanzaniji, jasno se iznosi namera da se među učenicima podstiče „osećaj samopouzdanja i velikog poštovanja svih ljudi bez obzira na njihovu rasu, pol, mesto stanovanja i smetnje u razvoju i invaliditet.“ Na putu ka poboljšanom pristupu kvalitetnom osnovnom obrazovanju, prioritet ima aktivnost kojom se jača „pružanje znanja i strukovnih veština deci koja nisu u sistemu obrazovanja, osetljivim grupama (osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, deci bez roditeljskog staranja, osobama koje žive sa HIV/AIDS-om, starijim osobama, mladim majkama, nepismenim osobama, itd), mladima i odraslima, ženama i muškarcima, u seoskim i gradskim sredinama.“ Jedan od ciljeva osnovnog obrazovanja jeste upućivanje vaspitača u predškolskim ustanovama na pedagogiju usmerenu na dete, uključujući odgovarajuće prakse za devojčice i decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Takođe se navodi da „kad god je to moguće, sva deca sa drugačijim obrazovnim potrebama treba da dobiju obrazovanje u „redovnim“ odeljenjima u „redovnim“ školama: ovaj inkluzivni pristup zahteva da nastavnici budu adekvatno obučeni, kao i da školske zgrade budu prilagođene deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i da se, kada je to potrebno, podiže svest u zajednici.⁹⁴

- **Poboljšanje podataka o smetnjama u razvoju i invaliditetu i obrazovanju** i razvijanje odgovornosti za akciju. Jačanje Informacionog sistema upravljanja u obrazovanju (EMIS) radi prikupljanja pouzdanih, objektivnih podataka, raščlanjenih po vrstama smetnji u razvoju, invaliditeta i oštećenja, kao i radi izveštavanja o podacima o pristupačnosti i inkluzivnosti školskog sistema, za potrebe planiranja obrazovanja.

Primer: kancelarija sedišta UNICEF-a je izradila vodič o EMIS-u koji uključuje smetnje u razvoju i invaliditet i koji će biti testiran u tri zemlje u kojima UNICEF sprovodi program tokom 2014. i 2015. godine, kako bi se EMIS ojačao u cilju boljeg prikupljanja podataka o deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i pristupačnosti obrazovnog okruženja i izveštavanja o tim podacima.

Primer: u Gani je Odeljenje za specijalno obrazovanje, uz UNICEF-ovu podršku, izradilo Instrument za praćenje inkluzivnog obrazovanja, kako bi pratilo škole i pomoglo im da procene i poboljšaju svoje razumevanje inkluzivnog obrazovanja. Održane su obuke za službenike iz 12 okruga i 100 okružnih supervizora i predstavnika, a na kraju je rezultat inicijative bilo povećanje procenta ispunjenih standarda Škole po meri deteta: sa 14 na 20 u tri severne regije u 2013. godini.

- **Prilagođavanje i postizanje pristupačnosti škola, učionica i drugih obrazovnih okruženja za sve.** Uvođenje obaveze da se primenjuju kriterijumi pristupačnosti i univerzalnog dizajna za svako projektovanje, izgradnju ili opremanje obrazovne infrastrukture, uz obezbeđivanje pristupačnih obrazovnih materijala i relevantnih i odgovarajuće asistivne tehnologije i pomagala, kako bi se promovisao pristup procesu učenja.

Primer: u nacionalni program za razvoj škola za period 2004–2009. godine, Vlada Uzbekistana uključila je obavezu u pogledu fizičke pristupačnosti, obezbeđivanja rampi i ostalih karakteristika fizičke pristupačnosti za sve škole. Rezultat je bio mnogo veći broj škola opremljenih za inkluziju sve dece, što je bilo postignuto kako renoviranjem starijih zgrada tako i izgradnjom novih, uz uključivanje zahteva inkluzije u planove.

Primer: Vlada Hrvatske je adaptirala starije škole i ocenila njih 200 kao škole „bez prepreka.“ UNICEF radi sa lokalnim zajednicama u Hrvatskoj kako bi ih osnažio da koriste resurse za uvođenje više elementa fizičke pristupačnosti u škole u svojim zajednicama.

- **Afirmativne akcije u cilju pružanja podrške i prilagođavanja** za svu decu kako bi učila na ravnopravnoj osnovi u redovnom obrazovnom sistemu.

Primer: Rumunija je formirala budžete na lokalnom nivou, iz kojih se izdvajaju sredstva za posebne infrastrukturne projekte, što je dovelo do lokalizovanog finansiranja škola i okruzima omogućilo da finansiraju sopstvene projekte. U Vijetnamu je vlada je izdala cirkularno obaveštenje kojim omogućuje školama da traže sredstva za podršku inkluzivnom obrazovanju za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

- **Omogućavanje obrazovanja budućih nastavnika.** Postarati se da dovoljan broj nastavnika bude obučen za izvođenje nastave u inkluzivnom okruženju uz stalnu podršku, mentorski rad i praćenje. Obezbediti da programi za obrazovanje nastavnika obuhvate obrazovanje za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kao sastavni i multidisciplinarni deo nastavnog plana i programa za obrazovanje nastavnika i promovisati nastavu za SVE učenike (uključujući i one sa smetnjama u razvoju i invaliditetom), kao i opšte i specifične potrebe, u obližnjim/redovnim školama.

Primer: UNICEF je u Ugandi 2013. godine podržao obuke „trening trenera“ koji će kasnije svojim kolegama nastavnicima prenositi znanje o metodici nastave prilagođene smetnjama u razvoju i invaliditetu. Obuci je prisustvovalo 180 nastavnika.

Primer: U Ruandi je UNICEF radio sa lokalnim organima na izradi Priručnika za aktivno podučavanje i učenje sa posebnim sadržajem o inkluzivnom obrazovanju, koji je uveden u sve ustanove za obrazovanje nastavnika u zemlji. Uporedo je podržana obuka nastavnika u izabranim školama po meri deteta kako bi se uključila deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, a nastavnici su obučavani kako da primene participatorne nastavne metode i tehnike, i tako stvore podsticajno obrazovno okruženje.

Obuka nastavnika o inkluzivnom obrazovanju

Studije pokazuju da su nastavnici i direktori škola koji su pohađali obuku o inkluzivnom obrazovanju imali pozitivnije stavove i poglede naklonjenije inkluziji nego što je to bio slučaj sa njihovim kolegama koji nisu pohađali nikakvu obuku. Pored toga, oni koji su imali konkretno iskustvo inkluzije imali su i pozitivnije stavove.⁹⁵

- **Promovisanje horizontalne razmene znanja i podrške.**

Primer: u Srbiji, Mreža podrške inkluzivnom obrazovanju uključuje nastavnike praktičare za sve razrede, kao i partnere iz civilnog društva koji se bave pružanjem usluga podrške deci, kako bi se obezbedilo efikasno pružanje usluga i transfer znanja i iskustava među svim zainteresovanim stranama.⁹⁶

- **Koordinisanje usluga među sektorima** kako bi se dete podržalo da učestvuje u školi.

Primer: u Jermeniji je međusektorska radna grupa za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom radila na redefinisavanju smetnji u razvoju i invaliditeta u skladu sa CRPD-om, a sada nastoji da osavremeni usluge i izda preporuke za usluge podrške kojima se podstiču i motivišu deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihove porodice da pohađaju inkluzivne škole. Da biste saznali više, pogledajte: <http://www.unicef.org/armenia/>.

- **Jačanje partnerstava.** Radite na različitim nivoima i sa različitim zainteresovanim stranama kako biste se suprotstavili stavovima koji jačaju i podržavaju diskriminaciju i tako eliminisali stigmatu i negativne percepcije.

Primer: u Crnoj Gori, kampanja „Govorimo o mogućnostima“ okupila je više od 100 domaćih organizacija, uključujući predsednika i premijera, kao i decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihove porodice, koji su se suprotstavili tradicionalnim i kulturološkim stavovima koji predstavljaju prepreku pravедnosti i inkluziji. Za više informacija o kampanji pogledati: <http://www.unicef.org/montenegro/15868.html>.

- **Promovisanje inkluzivnih programa za rani razvoj i učenje u detinjstvu.** Baveći se intenzivno inkluzivnim obrazovanjem, UNICEF je tokom 2013. godine u Jermeniji blisko saradivao sa jermenskom vladom na uključivanju komponente ranog razvoja u detinjstvu. Programom je podržan razvoj individualnih obrazovnih planova za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, uspostavljanje usluga podrške za porodice i transformisanje internata za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. UNICEF je pomogao Ministarstvu rada da napravi model za utvrđivanje smetnji u razvoju i invaliditeta (za procenu ispunjenosti kriterijuma za usluge i davanja) i pokrenuo kampanju zasnovanu na kvalitativnoj proceni percepcija i stavova prema deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Primer: u Egiptu se snažan akcenat stavlja na uključivanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u okviru inicijativa za škole po meri deteta, kao i na redovnu i širu primenu ove inicijative sa naglaskom na standarde kvaliteta za predškolsko obrazovanje i obrazovanje u zajednici.

Inkluzivni centar za rani razvoj deteta⁹⁷

Inkluzivni centar za rani razvoj deteta „Little Rock“ osnovan je 2003. godine u Kiberi, jednom od najvećih afričkih sirotinjskih kvartova u Najrobiju, u Keniji. Osnovan je da pomogne određenom broju dece koja ne stiču osnovne veštine potrebne za upis u osnovnu školu, a koncipiran prema načelima inkluzivnog pristupa; iz centra je kasnije nastala i inkluzivna zajednica. Bavi se decom uzrasta do 8 godina, a oko jedne trećine učenika čine deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Grupa podrške za roditelje pomaže da se poboljša razumevanje smetnji u razvoju i invaliditeta i porodicama pruža podršku u pristupu zdravstvenoj zaštiti i mogućnostima zapošljavanja. Podrška koju „Little Rock“ pruža deci i porodicama ne završava se kada deca završe Školu za rani razvoj deteta, već i dalje imaju pristup biblioteci centra, dobijaju pomoć u učenju posle školskih časova i učestvuju u sportskim i kreativnim aktivnostima. Od 2006. godine međunarodna nevladina organizacija AbleChildAfrica partnerski saraduje sa centrom „Little Rock“ kako bi se obezbedila finansijska podrška, razvoj kapaciteta kroz mentorstvo i obuku, kao i podrška u upravljanju kojom se pomaže članovima odbora. Pročitajte neke od studija slučaja centra „Little Rock“ na njihovom sajtu: <http://ablechildafrica.org/our-partners/littlerock/educlr/>.

- **Zagovaranje ideje pred Ministarstvom obrazovanja da jedno ministarstvo i obrazovni sistem budu odgovorni** za obrazovanje sve dece, uključujući decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Primer: u avgustu 2009. godine, Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije usvojilo je inovativan Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, jedinstven u balkanskom regionu, jer je predstavljao zakonsku osnovu za sistem inkluzivnog obrazovanja. Novi zakon je podržao upis sve dece u okviru redovnog školskog sistema.⁹⁸

- **Promovisanje učešća dece.** Uključite decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u proces donošenja odluka i obezbedite da u sisteme upravljanja školom budu uključene odredbe za delotvorno učešće dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, njihovih roditelja, organizacija osoba sa invaliditetom i zajednica.

Primer: kao što je prethodno pomenuto, sastavni deo kampanje „Govorimo o mogućnostima“, sprovedene u Crnoj Gori, bilo je učešće i rukovođenje dece i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihovih porodica u svim aspektima planiranja i sprovođenja kampanje.⁹⁹

Iako je debata o inkluzivnom obrazovanju nesumnjivo imala značajnu ulogu u podizanju svesti o obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, važno je zapamtiti da inkluzivno obrazovanje nije filozofija ili obrazovni pristup namenjen isključivo deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Inkluzivno obrazovanje je pristup koji ima suštinski značaj za ostvarivanje prava na obrazovanje za svu decu, posebno za marginalizovane grupe, kao što su devojčice ili deca iz autohtonih zajednica.

Zapamtite da inkluzivno obrazovanje nije filozofija ili obrazovni pristup namenjen isključivo deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Inkluzivno obrazovanje ima suštinski značaj za ostvarivanje prava na obrazovanje za SVU decu.

Deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom nisu jedina isključena grupa, niti ona sama čine homogenu grupu. Ona se mogu snažnije identifikovati sa nekim drugim aspektima svog celokupnog identiteta, kao što je rod, ekonomski status ili etnička pripadnost, ili sa kombinacijom tih elemenata. Pripadnost jednoj od ovih grupa ili više njih znatno povećava njihovu osetljivost, a rešavanje pitanja prava na obrazovanje iziskuje da se takva višestruka osetljivost uzme u obzir.¹⁰⁰ Korisno je ukoliko smetnje u razvoju i invaliditet shvatimo kao jedno od mnogih pitanja različitosti i diskriminacije, a ne kao izolovan oblik isključivanja, a inkluziju kao strategiju za rešavanje pitanja svih oblika isključivanja i diskriminacije.¹⁰¹ „Inkluzivno obrazovanje“ predstavlja pomak od intenzivnog bavljenja određenom grupom do usredsređivanja na prevazilaženje prepreka učenju i učešću.¹⁰²

Iskustvo iz sredina koje ne raspolažu velikim resursima pokazuje da nastavnici mogu da budu puni entuzijazma u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem, jer smatraju sebe i svoje zajednice „snalažljivima“ i primenjuju pristup nastavi zasnovan na rešavanju problema, ne očekujući detaljna uputstva ili plan od viših instanci.¹⁰³ Na primer, jedno iskustvo iz Lesota je pokazalo da nastavnici imaju snažno osećanje hrišćanske dužnosti i odgovornosti prema zajednici, koje su stavili ispred individualnog razvoja, i to ih je motivisalo da intenzivno rade na tome da obezbede da učenici sa smetnjama u razvoju i invaliditetom budu uključeni, uprkos nedostatku resursa i prevelikom broju učenika.¹⁰⁴ Do pomaka od negativnog ka pozitivnom stavu obično dolazi onda kada nastavnici shvate da deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom mogu i imaju pravo da uče. Tada nastupa snažno osećanje dužnosti ili moralne odgovornosti.

Inkluzija je najpre odluka, a tek onda postaje praksa.

Inkluzija nije nova ideja. Inkluzivne zajednice postoje vekovima unazad. Na primer, obrazovanje autohtonih zajednica u Africi je bilo i još uvek je inkluzivno.¹⁰⁵

U priručnicima 9 i 14 iz ove serije biće reči o inkluzivnom predškolskom vaspitanju i obrazovanju, pristupu školi i obrazovnom okruženju, nastavi i pedagogiji usmerenoj na dete, angažovanju zajednice, kao i o planiranju, praćenju i evaluaciji.

VI. Kontekstualizovanje inkluzivnog obrazovanja u okviru Misije UNICEF-a

Ključne tačke

- *Inkluzivno obrazovanje je u samoj srži UNICEF-ove misije i agende pravednosti čiji je cilj ostvarivanje prava sve dece.*
- *Inkluzivno obrazovanje je u skladu sa UNICEF agendom u vezi sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, a i jedno i drugo je u skladu sa pristupom zasnovanim na principu poštovanja ljudskih prava i okvirom inkluzivnog razvoja.*
- *Inkluzija je ključna komponenta Škole po meri deteta i Strateškog plana za period 2014–2017. godine (Ishod br. 5).*

Inkluzivno obrazovanje je u samoj srži UNICEF-ove vizije o izgradnji sveta u kojem svako dete može da odraste zdravo, obrazovano i bezbedno i da ostvari svoj puni potencijal. To se jasno navodi u UNICEF-ovoj misiji koja glasi: „UNICEF je od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija dobio mandat da zagovara zaštitu prava deteta, da pomogne da se zadovolje osnovne potrebe dece i da se povećaju šanse kako bi dostigli svoj puni potencijal.¹⁰⁶

U skladu sa misijom i usmerenošću organizacije na pravednost, koja dopire i do onih koji su najviše marginalizovani, UNICEF ima mandat da podrži vlade država i partnere iz civilnog društva da ostvare prava sve dece, uključujući i decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. U obrazovanju, to konkretno znači da svi programi moraju da svakom detetu obezbede pristup i kvalitetan proces učenja u inkluzivnom okruženju. U tom smislu, inkluzivno obrazovanje je u centru UNICEF agende kao deo Ishoda br. 5 iz Strateškog plana za period 2014–2017, koji uključuje pokazatelje u kojima se konkretno navode inkluzivno obrazovanje i deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

U ovom odeljku govorimo o tome kako se inkluzivno obrazovanje uklapa u UNICEF agende za smetnje u razvoju i invaliditet i obrazovanje.

UNICEF agenda za smetnje u razvoju i invaliditet

Zaštita prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom nije nova tema za UNICEF. Ona je sastavni deo naših programa od stupanja na snagu Konvencije o pravima deteta. Taj rad je dobio dodatan zamajac kad je usvojena Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.¹⁰⁷

UNICEF koristi termin „smetnje u razvoju i invaliditet“ u skladu sa definicijom iz CRPD-a (član 1): „Osobe sa invaliditetom su one koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja koja u interakciji sa raznim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na jednakoj osnovi sa drugima.“¹⁰⁸

Glavni ciljevi agende za smetnje u razvoju i invaliditet su: uključivanje perspektive smetnji u razvoju i invaliditeta u sve UNICEF-ove politike i programe, i u razvojne i u humanitarne akcije, kao i podsticanje liderstva u ostvarivanju prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, i izgradnji kapaciteta osoblja i partnera.¹⁰⁹

U radu na pitanjima smetnji u razvoju i invaliditeta UNICEF primenjuje pristup zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava i okvir za inkluzivni razvoj koji je u skladu sa socijalnim modelom odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. UNICEF nastoji da postigne da osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, uključujući decu, adolescente i žene sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, ostvare značajno učešće u svim aspektima UNICEF-ovog rada (u duhu slogana „ništa o nama bez nas“), i to u svojstvu nosioca svojih prava. UNICEF prepoznaje da se temelj ravnopravnosti i inkluzije nalazi u ličnim stavovima, kao i u stavovima zajednice i društva. Prema tome, ulažu se stalni naponi da se smanje predrasude, stigme, diskriminacija i negativni stereotipni stavovi i prakse na nivou pojedinca, sektora i društva. UNICEF veruje da je za promenu društvene percepcije i stavova prema deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom neophodna efikasna komunikacija u pogledu razvojnih intervencija koje uključuju zagovaranje, društvenu mobilizaciju i strategije za promenu ponašanja i društva. Takođe je prepoznato da pokazivanje i jačanje pozitivnih stavova može da dovede do najvećeg potencijalnog uticaja, kada su deca izložena tim stavovima u ranom uzrastu.

Inkluzivno obrazovanje je u skladu sa UNICEF agendom u vezi sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, a i jedno i drugo je u skladu sa pristupom zasnovanim na principu poštovanja ljudskih prava i inkluzivnim okvirom. Oni uvažavaju pojedince sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kao nosioce prava i ključne aktere u sopstvenom razvoju, umesto pasivnih primalaca pomoći, i utvrđuju odgovarajuće obaveze državnih i nedržavnih nosilaca obaveza u pogledu ljudskih prava.

Za više informacija o UNICEF agendi, pogledajte <http://www.unicef.org/disabilities/> i sledeće video snimke:

- Smetnje u razvoju i invaliditet u životnom ciklusu (video snimak).
- Glasovi dece (video snimak).
- Orijentacija o smetnjama u razvoju i invaliditetu za sve osoblje (video snimak).

UNICEF agenda za obrazovanje

UNICEF definiše kvalitetno inkluzivno obrazovanje kao procese i usluge koji omogućavaju svakoj školi da radi u interesu svakog deteta i da mu omogući da ostvari svoj puni potencijal. U proteklih 15 godina pristup „Škole po meri deteta“ bio je glavno UNICEF-ovo sredstvo za promovisanje, podržavanje i uvođenje inkluzivnih, zaštitničkih, participatornih i na dete usmerenih škola.

Koncept „Škola po meri deteta“ je jednostavan: škole treba da funkcionišu u najboljem interesu deteta. Treba da budu osmišljene i vođene tako da omoguće da sva deca uče u bezbednom, zdravom, sigurnom, stimulativnom i zaštićenom okruženju.¹¹⁰ Pristup „Škola po meri deteta“ je usredsređen na celokupne potrebe deteta kao učenika tako da učenik može da razvije svoj puni potencijal. Stalni cilj je da se unapredi obrazovanje u najboljem interesu deteta sa adekvatno obučanim nastavnicima, te da bude podržano adekvatnim resursima i odgovarajućim fizičkim, emocionalnim i društvenim uslovima za učenje. „Škola po meri deteta“ je multiresorni pristup koji uključuje mnoge akcije u drugim oblastima, uključujući zdravstvo, ishranu, vodu i higijenu i zaštitu, kao sveobuhvatni paket intervencija za poboljšanje pristupa obrazovanju, kvaliteta i ishoda učenja. Škola po meri deteta nije model „istog-pristupa-za-sve“ i stoga način na koji se škole po meri deteta razvijaju i funkcionišu može da se razlikuje od zemlje do zemlje.¹¹¹

Škole po meri deteta zasnivaju se na četiri ključna principa (videti uokvireni tekst), pri čemu je dete stavljeno u centar svih obrazovnih intervencija. Ovim principom se naglašava da nijedno dete ne treba da bude isključeno iz obrazovanja zbog svog pola, rase, kulture, jezika, sposobnosti ili socijalnog statusa.¹¹²

Glavni principi škola po meri deteta:

- **Obrazovanje u najboljem interesu deteta.** Zaštita interesa deteta je najvažnija prilikom donošenja odluka u obrazovanju.
- **Demokratsko učešće.** Kao nosioci prava, deca i oni koji omogućuju ostvarivanje njihovih prava treba da učestvuju prilikom koncipiranja forme i sadržaja obrazovanja dece.
- **Inkluzivnost.** Sva deca imaju pravo na inkluzivno obrazovanje. Pristup obrazovanju nije privilegija koju društvo daje deci, nego obaveza koje društvo ispunjava prema svoj deci.
- **Zaštita.** Sva deca imaju pravo da uče u okruženju u kojem mogu da razvijaju i dostignu svoj puni potencijal. Ona imaju pravo da budu zaštićena od povređivanja i fizičkog i psihičkog maltretiranja.

Inkluzivni sistemi su sistemi koji su razvili škole zasnovane na „pedagogiji usmerenoj na dete koja je u mogućnosti da uspešno obrazuje svu decu, uključujući decu sa višestrukim smetnjama u razvoju i invaliditetom. Dobra strana ovih škola nije samo njihova sposobnost da obezbede kvalitetno inkluzivno obrazovanje za svu decu, već i to što njihovo osnivanje predstavlja ključni korak u promeni diskriminatornih stavova i kreiranju zajednica koje prihvataju različitosti, kao i u razvijanju inkluzivnih društava.“¹³

Programi koji se odnose na „Škole po meri deteta“ usredsređeni su na stvaranje promene u četiri ključne oblasti, a to su: pedagogija (metode izvođenja nastave i učenja); obrazovno okruženje (zdravo, bezbedno i zaštitničko); školski etos i veze sa zajednicom; infrastruktura i dizajn.

U sve četiri oblasti, inkluzivno obrazovanje se unapređuje kroz, na primer:

- **Pedagogija** – unapređenje obrazovanja budućih nastavnika za primenu metoda usmerenih na dete i obezbeđivanje da izvođenje nastave i učenje budu prilagođeni potrebama svakog pojedinačnog deteta.
- **Obrazovno okruženje** – uvesti mere zaštite od zdravstvenih i bezbednosnih rizika i sprečiti nasilje nad decom, nasilničko ponašanje i telesno kažnjavanje.
- **Školski etos i veze sa zajednicom** – stvarati veze sa roditeljima i zajednicom kako bi se doprlo do dece koja nisu u sistemu obrazovanja i omogućilo njihovo upisivanje u školu; angažovati roditelje u organima nadležnim za upravljanje školom; promovisati školsko okruženje u kojem se poštuju sva deca, itd.
- **Infrastruktura i dizajn** – zagovarati i promovisati dizajn i arhitektonska rešenja za škole po meri deteta kojima se obezbeđuje bezbedno, inkluzivno, prijatno okruženje za svu decu; opremiti obrazovno okruženje, uključujući i ono koje je prilagođeno za decu sa fizičkim i psihičkim smetnjama, odnosno sa smetnjama u učenju.

Primer jedne od zemalja: Kombinovano sprovođenje programa i zagovaranje: islamabadska obaveza uvođenja inkluzivnog obrazovanja po meri deteta

*Niaz Ulah Kan, direktor na nacionalnom nivou, Sightsavers Pakistan, 2011.*¹¹⁴

Od 2003. godine, međunarodna nevladina organizacija Sightsavers radila je na pitanju inkluzivnog obrazovanja u Islamabadu, u saradnji sa Ministarstvom za socijalnu zaštitu i specijalno obrazovanje, a 2009. godine je sa određenim brojem zainteresovanih strana osnovala Grupu za inkluzivno obrazovanje na nacionalnom nivou. Uspostavljen je niz ključnih odnosa, između ostalog i sa UNESCO-om i UNICEF-om koji su se usredsredili na promovisanje škola po meri deteta u obrazovnom sistemu, na nacionalnom nivou, prepoznajući da su škole po meri deteta i inkluzivno obrazovanje međusobno povezani. Tako je Grupa za inkluzivno obrazovanje prerasla u Nacionalnu grupu za inkluzivno obrazovanje po meri deteta, koja je radila na uključivanju sve marginalizovane dece u obrazovni sistem, u svim fazama i u svim aspektima obrazovanja, obezbeđujući inkluziju za decu koja nisu bila u sistemu obrazovanja. U novembru 2010. godine, Ministarstvo obrazovanja, u saradnji sa UNICEF-om, UNESCO-om i organizacijom Sightsavers, organizovalo je nacionalne konsultacije na visokom nivou što je dovelo do formulisanja Islamabadke obaveze uvođenja inkluzivnog obrazovanja po meri deteta. Obavezu je potpisao savezni ministar obrazovanja, u dogovoru sa pokrajinskim odeljenjima za obrazovanje, i eksplicitno se obavezao da će Vlada promovisati inkluzivno obrazovanje za svu decu u Pakistanu.

Za UNICEF u Centralnoistočnoj Evropi i Zajednici nezavisnih država (CIE/ZND), dokument iz Islamabada predstavlja viziju da svako dete u tom regionu može da pristupi i uspešno završi kvalitetno osnovno obrazovanje, zasnovano na obrazovanju za sve i glavnim principima Izjave i okvira za akciju iz Salamanke.

'Poziv na akciju pod naslovom „Pravednost u obrazovanju sada“

U periodu od 10. do 13. decembra 2013. godine, predstavnici 20 zemalja iz Evrope i centralne Azije i partnera iz regiona i izvan njega sastali su se na regionalnoj ministarskoj konferenciji o obrazovanju koja je održana u Istanbulu (Turska) pod naslovom „Uključite svu decu u kvalitetan proces učenja“. Na konferenciji je objavljen ovaj poziv za akciju koji ima za cilj prestanak isključivanja dece iz obrazovanja i obezbeđivanje mogućnosti svakom detetu da bude uključeno u kvalitetan proces učenja.

http://education-equity.org/wp-content/uploads/2013/12/EducationEquityNow_Call_for_action_WEB_FINAL_ENG.pdf

U svom najnovijem Strateškom planu za period 2014–2017. godine UNICEF pominje inkluzivno obrazovanje u Ishodu br. 5: „poboljšani ishodi učenja, pravedno i inkluzivno obrazovanje“ i poziva na izveštavanje o „zemljama sa politikama o inkluzivnom obrazovanju koje obuhvata decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom“¹¹⁵, u okviru pokazatelja rezultata P5.e.3. Jasno je da je UNICEF agenda za obrazovanje zaista usredsređena na inkluzivno obrazovanje i rad sa vladama država, a da joj je cilj usvajanje relevantnih politika.

Aktuelni UNICEF-ov angažman u oblasti rada sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i inkluzivnog obrazovanja

Snažno naglašavajući pravednost i obavezu postizanja rezultata za najviše marginalizovanu decu, UNICEF jača svoj rad u vezi sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i inkluzivnim obrazovanjem na svetskom, regionalnom i nacionalnom nivou.

Na svetskom nivou, UNICEF je uložio napore u uspostavljanje Globalnog partnerstva za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (2012), a 2013. godine objavio je svoj ključni izveštaj „Stanje dece u svetu“ s posebnim naglaskom na decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

UNICEF radi na unapređenju prikupljanja pouzdanijih podataka o deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom putem izrade modula za merenje smetnji u razvoju i invaliditeta kod dece i školskog okruženja u okviru anketa u domaćinstvima, instrumenata za procenu smetnji u razvoju i invaliditeta i vodiča za Informacione sisteme upravljanja u obrazovanju u koje je uključena komponenta smetnji u razvoju i invaliditeta. Pored ove serije priručnika o inkluzivnom obrazovanju, razvijaju se i tehnička uputstva za izgradnju pristupačnih škola i kreira baza podataka o asistivnim tehnologijama, pomoćnim uređajima i pratećoj podršci. U toku su razvoj i probna primena inovativnih rešenja za razvoj pristupačnih obrazovnih materijala.

Tokom 2013. godine, kancelarije UNICEF-a iz 70 zemalja izvestile su o programima u vezi sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i inkluzivnim obrazovanjem. Programi obuhvataju skrining / procenu smetnji u razvoju i invaliditeta, razvoj politika inkluzivnog obrazovanja, sektorske planove, unapređenje podataka o obrazovanju i deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i kampanje podizanja svesti.

U okviru Inicijative za decu koja nisu u sistemu obrazovanja, UNICEF i njegovi partneri primenjuju inovativne pristupe u identifikovanju dečaka i devojčica koji nisu u sistemu obrazovanja, kako bi im pomogli da ostvare svoje pune potencijale. U 2014. godini, u ovoj inicijativi učestvovalo je više od 35 zemalja, kao i u podregionalnoj inicijativi država Istočnih Kariba i regionalnoj inicijativi Centralne Evrope i Zajednice nezavisnih država. Važno je obezbediti da se u studije o deci koja nisu u sistemu obrazovanja, kao i u relevantnim politikama i programima zasnovanim na studijama, uzme u obzir i pitanje uključivanja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Do sada je UNICEF-ova regionalna kancelarija za Centralnu i Istočnu Evropu i Zajednicu nezavisnih država u velikoj meri vodila rad na inkluzivnom obrazovanju, a posebno u vezi sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Godine 2012. kancelarija je objavila je dokument kojim definiše svoju poziciju, pod naslovom „Pravo dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na obrazovanje: pristup inkluzivnom obrazovanju zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava“. Ovaj dokument predstavlja glavni referentni izvor za mnoge zemlje i organizacije koje rade na unapređivanju i ostvarivanju inkluzivnog obrazovanja. Kako bi se dodatno i bolje razumela situacija u regionu, inicijativa CIE/ZND je uradila istraživanje sa državnim kancelarijama kako bi se procenio status inkluzivnog obrazovanja. Na osnovu rezultata, regionalna kancelarija je organizovala brojne ključne događaje lobiranja i planiranja, uključujući: organizovanje dvodnevnog okruglog stola (2009) na kom je regionalnim partnerima pružena mogućnost da neformalno razgovaraju o mogućim strategijama za ostvarivanje napretka u pogledu agende inkluzivnog obrazovanja; Međunarodnu konferenciju o inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Moskvi (2011); prateći događaj na Konferenciji država potpisnica CRPD-a u Njujorku (2013) i prateći događaj na redovnom zasjedanju Saveta za ljudska prava u Ženevi u Kancelariji Visokog komesara za ljudska prava (OHCHR). Ovo jeste rezultat timskog rada, ali je za njegov uspeh u velikoj meri zaslužan konsultant za inkluzivno obrazovanje u regionalnoj kancelariji angažovan 2011. godine.

Kao što se vidi iz primera navedenog u Odeljku 5, UNICEF je sve aktivniji na nivou pojedinačnih država.

Naši partneri

Na globalnom nivou, UNICEF je uspostavio snažna partnerstva u pogledu inkluzivnog obrazovanja, sa UNESCO-om i Globalnim partnerstvom za obrazovanje (GPE), kao i sa brojnim organizacijama civilnog društva i vladama država.

Zajedno sa OHCHR-om, na visokom nivou, zagovaramo unapređenje prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na inkluzivno obrazovanje na ravnopravnoj osnovi sa drugom decom i, kao što je prethodno pomenuto, zajedno sa UNESCO-om vodimo Operativnu grupu za inkluzivno obrazovanje u okviru Globalnog partnerstva za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Globalno partnerstvo za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom je mreža koja okuplja više od 240 organizacija, uključujući međunarodne NVO, nacionalne i lokalne NVO, organizacije osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, vlade država, akademsku zajednicu i privatni sektor, koje rade na unapređenju prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na svetskom, regionalnom i nacionalnom nivou. Primenjujući pristup zasnovan na poštovanju ljudskih prava, Partnerstvo obezbeđuje platformu za zagovaranje i zajedničko delovanje kako bi se obezbedilo da prava dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom budu uključena u Pokret za prava osoba sa invaliditetom i Pokret za prava dece, kao i da im se u tim pokretima da prioritet. Više informacija o Globalnom partnerstvu za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom pogledajte na: http://www.unicef.org/disabilities/index_65319.html

UNICEF je aktivno učestvovao u pokretanju Poziva na akciju za inkluzivno obrazovanje Globalnog partnerstva za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom a bio je aktivan i u procesu uključivanja ishoda o inkluzivnom obrazovanju i deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Plan sprovođenja GPE za period 2013–2015. Pored toga, UNICEF aktivno učestvuje u radu sekretarijata GPE i drugih partnera kako bi podržao rad Globalnog partnerstva za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na inkluzivnom obrazovanju. GPE je multilateralno partnerstvo posvećeno uključivanju sve dece u školu u kojoj će dobiti kvalitetno obrazovanje tako da mogu ostvariti svoj potencijal i doprineti društvu. Partneri Globalnog partnerstva za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom obuhvataju zemlje u razvoju, bilateralne donatore, multilateralne institucije, organizacije civilnog društva / NVO, nastavnike, privatne fondacije i privatni sektor. Gotovo 60 zemalja sa niskim dohotkom su članovi Partnerstva.¹¹⁶

UNICEF-ov rad sa OCD na svetskom nivou suviše je obiman da bi se ovde sve stvari mogle navesti, ali veoma cenimo i oslanjamo se na naše partnere u ostvarivanju agende za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Radeći zajedno sa civilnim društvom na promovisanju inkluzivne agende za razvoj nakon 2015. godine, UNICEF je blisko sarađivao sa Međunarodnom alijansom osoba sa invaliditetom i brojnim drugim partnerima na zagovaranju inkluzivne agende za period nakon 2015. godine, uključujući i agendu inkluzivno obrazovanje za sve.

Operativna grupa za inkluzivno obrazovanje IDDC

Međunarodni konzorcijum za invaliditet i razvoj (IDDC) je svetski konzorcijum sastavljen od 25 nevladinih organizacija koje se bave smetnjama u razvoju, invaliditetom i razvojem, nevladinih organizacija koje se bave razvojem osoba bez smetnji u razvoju i invaliditeta i organizacija osoba sa invaliditetom, a koje podržavaju rad na pitanjima smetnji u razvoju, invaliditeta i razvoja u više od 100 zemalja širom sveta. Informacije o Operativnoj grupi za inkluzivno obrazovanje i materijale koje je izradila pogledajte na: <http://www.iddcconsortium.net/tags/inclusive-education-task-group>

Na regionalnom nivou UNICEF sarađuje sa regionalnim organizacijama sa zajedničkim pristupom smetnjama u razvoju i invaliditetu, uključujući organizacije kao što su Afrička unija, ASEAN u jugoistočnoj Aziji, nevladine organizacije i univerzitete, a sarađuje i sa regionalnim donatorima, uključujući australijski DFAT i druge agencije Ujedinjenih nacija, naročito UNESCO. Takođe, podržava razvoj podataka na regionalnom nivou o deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, razmenu iskustava o praksi između zemalja, kao i obezbeđivanje razvoja koherentnih međuresornih programa za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom na nivou pojedinačnih država. Na nacionalnom nivou UNICEF blisko sarađuje sa nadležnim resornim ministarstvima i odeljenjima za obrazovanje, organizacijama civilnog društva kojima upravljaju osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i sa onima koje zagovaraju njihova prava, kao i sa medijima.

Primer jedne od zemalja: partnerstvo za inkluziju

- U Uzbekistanu, UNDP i UNESCO su zajedno doprineli razvijanju standarda i izradi nastavnih planova i programa za inkluzivne škole, odnosno vodili su inicijative za obuku eksperata za inkluzivno obrazovanje.
- U Zanzibaru, predstavnici zajednica pozvani su da se pridruže Odboru za inkluzivno obrazovanje koji je osnovala lokalna škola. Odbor su činili roditelji učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i bez njih, direktor, jedan nastavnik i jedan ili više učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i bez njih. Predstavnici zajednica su igrali ključnu ulogu u povezivanju škole sa drugim resursima u zajednici. Uz već postojeće resurse koje su pokrenuli roditelji i nastavnici, ovi resursi su bili takođe veoma važni.¹¹⁷

VII. Odgovori na nekoliko uobičajenih pitanja

Napomena: Ovo su pitanja otvorenog tipa na koja će biti detaljno odgovoreno u narednim priručnicima, odnosno vebinarima iz ove serije.

Koja je razlika između inkluzivnog i integrisanog obrazovanja?

Glavna razlika između inkluzivnog i integrisanog obrazovanja odnosi se na puko prisustvovanje s jedne i stvarno učešće i učenje s druge strane. U inkluzivnoj školi dete ima mogućnost da učestvuje u školskim aktivnostima; izvršena su opravdana prilagođavanja, pružena individualna podrška i dete se oseća uključeno. Inkluzivni pristupi naglašavaju obavezu škola i obrazovnih sistema u celini da se prilagode i obezbede puno učešće svih učenika, uključujući decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (ali ne samo njih), kao i da poštuju njihova obrazovna i šira društvena, građanska i kulturna prava. Koriste se resursi za podsticanje učešća, umesto da se obezbeđuju dodatne i odvojene aktivnosti. Na taj način se različitost prihvata u učionici i širem društvu i smatra se vrednošću.^{118 119}

Da li se inkluzija stvarno odnosi na sve marginalizovane / osetljive / isključene grupe ili se odnosi uglavnom na uključivanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom?

Politika i praksa uključivanja učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u velikoj meri jesu ubrzale razvoj delotvornih pristupa inkluzivnog obrazovanja, ali se ono zaista odnosi na obrazovanje SVIH grupa dece. Svi učenici će imati koristi od fleksibilnih sistema koji odgovaraju na različite stilove i brzinu učenja.

Na šta inkluzivni nastavni planovi i programi treba da budu usmereni?

Inkluzivni nastavni planovi i programi treba da budu usmereni na detetov kognitivni, emocionalni i kreativni razvoj i da se oslanjaju na četiri stuba obrazovanja za 21. vek – učenje za znanje, učenje da se čini, učenje za postojanje i učenje za zajednički život.¹²⁰

Da li postoji „pravi“ način primene inkluzivnog obrazovanja? Da li postoji jasan plan kojeg treba da se pridržavamo?

Postoje ključne uporišne vrednosti, uverenja i principi u inkluzivnom obrazovanju koji su u skladu sa osnovnim instrumentima ljudskih prava. Međutim, ne postoji univerzalni recept. Najvažnije je da se inkluzivno obrazovanje planira i sprovodi na participatoran način, sa čvrstim osloncem u lokalnoj kulturi i okolnostima, te da se koriste lokalni resursi.¹²¹

Da li je inkluzija zaista praktična, naročito u zemljama sa oskudnim resursima i mnogim izazovima?

Da. Neki od najboljih primera inkluzivnog obrazovanja se mogu pronaći u okruženjima sa malim resursima, gde zajednice više brinu za obrazovanje sve dece i u kojima su fleksibilni sistemi bolje prihvaćeni. Treba napomenuti da za mnoge aktivnosti kojima se promoviše inkluzivno obrazovanje često treba malo ili nimalo finansijskih sredstava.

Pored toliko mnogo obrazovnih inicijativa i prioriteta, koliko je važno i relevantno inkluzivno obrazovanje?

U stvarnosti, svako obrazovanje treba da bude inkluzivno, jer inkluzivno obrazovanje predstavlja sveobuhvatni pristup i filozofiju i kao takvo ne treba da se nadmeće sa drugim inicijativama. Ono je suština globalne agende za kvalitetan proces učenja u inkluzivnom okruženju za svako dete, u skladu je sa UNICEF agendom za pravednost i usredsređeno je na dopiranje do onih koji su najviše marginalizovani i isključeni.

VIII. Korak napred

Sada je trenutak da se deluje. Možete odmah utvrditi mogućnosti zagovaranja kako biste naglasili argumente u korist inkluzije i počeli da promovirate inkluzivno obrazovanje kao sastavni deo UNICEF-ove misije. Zemlje koje razvijaju planove / politike u obrazovnom sektoru mogu u tu svrhu da upotrebe dobru situacionu analizu dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i da rešavajući probleme u različitim sektorima ugrađuju pristupe u čitav sistem kako bi promovisale inkluziju u školama.

Više informacija pogledajte u UNICEF-ovim „Smernicama za situacionu analizu smetnji u razvoju i invaliditeta“, dostupnim na: http://www.unicef.org/disabilities/index_71769.html.

To su oblasti u kojima možete govoriti o izuzetnom poslu koji ste uradili ili ćete uraditi u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem i decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Stoga je važno da odmah razmislite o tome šta čini sistem inkluzivnog obrazovanja, šta je to što već radimo ali možda o tome ne izveštavamo i kako možemo dodatno poboljšati već dobre inkluzivne prakse.

U zavisnosti od toga gde živite i radite, pružanje podrške svojoj vladi i partnerima u primeni inkluzivnog obrazovanja počće na različitim mestima u sistemu, primenjivaće se različite agende i biće potrebni različiti pristupi. U nekim zemljama, npr. u Jermeniji, pokretačka energija za inkluzivno obrazovanje došla je od zalaganja male zajednice koja je pokazala kako male škole mogu napraviti veliku razliku, dok su u drugim zemljama, npr. u Srbiji i Portugalu, vizionari u vladi imali ključnu ulogu u krčenju puta ka inkluzivnijim praksama. U skoro svim zemljama u kojima su škole po meri deteta imale veliki uticaj na nivou sistema, kao na primer u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, standardi i prakse škola po meri deteta predstavljaju osnovu za sisteme inkluzivnog obrazovanja. Međutim, bez obzira na polaznu tačku, ostvarivanje inkluzivnog obrazovanja se mora shvatiti u okviru šireg konteksta UNICEF-ovog rada – u obrazovanju, unapređenju prava osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i šire.

Jasno je da u nekim zemljama osoblje UNICEF-a već radi na pitanjima u vezi sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, dok u drugim zemljama taj rad tek počinje. Međutim, najnoviji Strateški plan nam pruža dobar okvir za dalju konsolidaciju naših napora i uvodi nas u teoriju promene koja, po definiciji, mora da uključi svu decu. Smetnje u razvoju i invaliditet su neodvojivi deo svih programskih ishoda u novom Strateškom planu, a pitanja smetnji u razvoju i invaliditeta su ugrađena u narativni deo i u ključne pokazatelje, posebno u oblasti 5 (Obrazovanje) i 7 (Socijalno uključivanje), sa ciljem postizanja pravednih rezultata za svu decu. Važno je da pojačamo svoje napore u oblasti inkluzivnog obrazovanja i da napredujemo ka konkretnim strategijama sprovođenja.

Promovisanjem Konvencije o pravima deteta i Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i obezbeđivanjem da prava SVE dece i mladih osoba, bez izuzetka, budu ostvarena, poštovana i zaštićena, ostvarujemo pravo na inkluzivno obrazovanje za SVE. Ovo se ne može postići bez delovanja našeg osoblja i bez učešća dece i mladih osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihovih porodica. U našem celokupnom radu važno je da decu i mlade osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ne smatramo samo primaocima prava, već i legitimnim partnerima u procesu promene. Samo ako poštujemo moto zajednice osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – „ništa o nama bez nas“, možemo obavljati svrsishodan posao kojim zaista uključujemo sve.

Rečnik pojmova

Humanitarni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom invaliditetom objašnjava smetnje u razvoju i invaliditet kao kaznu ili tragediju. Dobrobit pojedinaca je u rukama boga ili sudbine, a osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom vide se kao inferiorne, beskorisne, zavisne, kao teret za društvo, ugrožene, jadne i čak krive. Spasenje od smetnji u razvoju i invaliditeta se nalazi u milosti, ljubavi i nezi. [Ovo nije model koji UNICEF trenutno podržava.]

Škole po meri deteta je pristup koji UNICEF koristi za promovisanje, podržavanje i uvođenje škola koje su inkluzivne, zaštitničke, participatorne i u najboljem interesu deteta,. Ranije se taj pristup na engleskom nazivao *Child Friendly Schools*. Za dodatne informacije posetite: http://www.unicef.org/cfs/index_19.htm.

Programi podrške u zajednici (PPZ) su usmereni na unapređenje kvaliteta života osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i njihovih porodica; na ostvarivanje osnovnih potreba i obezbeđivanje uključenosti i učešća. To je multiresorna strategija kojom se osnažuju osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom kako bi pristupile uslugama obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i socijalnim uslugama i kako bi ih koristile. PPZ se sprovode zajedničkim naporima osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, njihovih porodica i zajednica i relevantnih državnih i nevladinih zdravstvenih, obrazovnih, stručnih, socijalnih i drugih službi.¹²³ Cilj im je da unaprede i iskoriste postojeće znanje, veštine i resurse u zajednici. Usmereni su na uključivanje osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, ali u idealnim uslovima oni su ustvari strategija zajednice kojom se promovise uključenost za sve.¹²⁴ Za dodatne informacije posetite: <http://www.who.int/disabilities/cbr/en/>.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom ai Opcioni protokol (A/RES/61/106) usvojeni su 13. decembra 2006. godine u sedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku, a za potpisivanje su dostupni od 30. marta 2007. godine. Konvenciju su potpisale 82 zemlje, 44 Opcioni protokol, a jedna je istog dana i ratifikovala Konvenciju, što je ujedno i najveći broj potpisnica u istoriji neke od UN Konvencija na dan kada je postala dostupna za potpisivanje. To je prvi sveobuhvatni ugovor o ljudskim pravima u 21. veku i prva konvencija o ljudskim pravima koju mogu da potpišu i regionalne organizacije koje se bave integracijom. Konvencija je stupila na snagu 3. maja 2008. godine.¹²⁵ Ostale informacije videti na: <http://www.un.org/disabilities/>.

Konvencija o pravima deteta je međunarodni ugovor o ljudskim pravima koji je postao dostupan za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje usvajanjem rezolucije Generalne skupštine UN 44/25 20. novembra 1989. godine u Njujorku, a koja je stupila na snagu 2. septembra 1990. godine u skladu sa članom 49. Dete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primenjuje na dete, punoletstvo ne stiče ranije. Ostale informacije videti na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>.

Smetnje u razvoju i invaliditet su rezultat interakcije dugoročnih fizičkih, mentalnih, intelektualnih ili čulnih oštećenja sa raznim preprekama u okruženju koje mogu ometati puno i delotvorno učešće pojedinca u društvu na jednakoj osnovi sa drugima.

Obrazovanje za sve je međunarodni pokret i obaveza da se obezbedi da svako dete i odrasla osoba dobiju kvalitetno osnovno obrazovanje. Zasniva se na perspektivi ljudskih prava, kao i na opšteprihvaćenom shvatanju da je obrazovanje od glavnog značaja za dobrobit pojedinca i razvoj zemlje. Prvi put je zadobilo pažnju sveta na Svetskoj konferenciji o obrazovanju za sve u Džomtijenu, Tajland, 1990. godine. Za dodatne informacije posetite: <http://www.un.org/en/globalissues/briefingpapers/efa/index.shtml>

Pristup zasnovan na principu poštovanja ljudskih prava je konceptualni okvir za proces ljudskog razvoja koji je normativno zasnovan na međunarodnim standardima ljudskih prava, a operativno usmeren na unapređivanje

i zaštitu ljudskih prava. Njegov cilj je analiza nejednakosti koje se nalaze u suštini problema razvoja, i rešavanje problema diskriminatorne prakse i nepravedne raspodele moći koja ometa napredak u razvoju.¹²⁶

Međunarodna klasifikacija funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja predstavlja nivo funkcionisanja osobe kao dinamičku interakciju između njenog stanja, faktora okruženja i ličnih faktora.¹²⁷ Funkcionisanje i smetnje u razvoju i invaliditet su definisani kao multidimenzionalni koncepti koji se odnose na: funkcije i strukture tela, aktivnosti koje ljudi obavljaju, oblasti života u kojima učestvuju i faktore u njihovom okruženju koji utiču na ova iskustva.

Inkluzija postoji tamo gde je prepoznata potreba da se kultura, politike i prakse u školi promene na način da se u obzir uzmu različite potrebe pojedinačnih učenika, i gde je priznata obaveza uklanjanja prepreka koje sprečavaju takvu mogućnost.

Inkluzivno obrazovanje je „proces u kojem se uzima u obzir i odgovara na različitost potreba svih učenika putem povećanja učešća u učenju, kulturama i zajednicama i smanjenja isključenosti iz i u okviru sistema obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje podrazumeva izmene i modifikacije sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu decu odgovarajućeg uzrasta i uverenjem da država ima odgovornost da obrazuje svu decu“¹²⁸

Integracija postoji tamo gde su deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom upisana u redovni sistem obrazovanja, često u „specijalna“ odeljenja, ili u redovna odeljenja bez ikakvih prilagođavanja ili uz neadekvatna prilagođavanja i podršku.

Medicinski model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom objašnjava smetnje u razvoju i invaliditet kao zdravstveni problem ili zdravstveno stanje pojedinca koje se može lečiti uz lekarsku pomoć. Prema tome, smetnje u razvoju i invaliditet predstavljaju rezultat zdravstvenog stanja. Pojedinaac sa invaliditetom se posmatra kao osoba koja ima potrebu za lečenjem, a dužnost zdravstvenog radnika je da joj ublaži bol i patnju.[Ovo nije model koji UNICEF trenutno podržava.]

Milenijumski ciljevi razvoja, koji se kreću od toga da se broj ekstremno siromašnih ljudi smanji za pola do toga da se zaustavi širenje HIV/AIDS-a i da se obezbedi univerzalno osnovno obrazovanje, i to do 2015. godine, predstavljaju plan koji su prihatile sve zemlje na svetu i sve vodeće svetske razvojne institucije. Ovi ciljevi su podstakli do sada neviđene napore usmerene na ispunjavanje potreba najsiromašnije svetske populacije. Za dodatne informacije posetite: <http://www.un.org/millenniumgoals/>

Segregacija nastaje kada se grupa dece namerno odvoji od većine zbog različitosti. Na primer, deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom mogu da se podele u odnosu na vrstu smetnje i upišu u školu koja je posebno kreirana da odgovori na tu određenu smetnju.

Socijalni model odnosa prema osobama sa smetnjama u razvoju i invaliditetom objašnjava smetnje u razvoju i invaliditet kao rezultat interakcija između pojedinca sa specifičnim fizičkim, intelektualnim, čulnim ili mentalnim zdravstvenim oštećenjima i društvenog i kulturnog okruženja u kojem živi. Prema tome, smetnje u razvoju i invaliditet se shvataju kao društvenopolitički konstrukt u kom prepreke u pogledu stavova i okruženja i institucionalne prepreke, inače duboko usađene u društvo, sistematski isključuju i diskriminišu osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Smetnje u razvoju i invaliditet se mogu smanjiti samo ako se uklone prepreke. [Ovo je model koji UNICEF podržava.]

Ciljevi održivog razvoja bili su jedan od glavnih ishoda na Konferenciji Rio+20, na kojoj su se države članice dogovorile da pokrenu proces razvoja grupe ciljeva koji će se oslanjati na Milenijumske ciljeve razvoja i biti usklađeni sa razvojnim planovima nakon 2015. godine.¹²⁹ Za dodatne informacije posetite: <http://sustainabledevelopment.un.org>.

Aneks 1: Ključni međunarodni instrumenti i drugi dokumenti

- 1948. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima – član 26.
- 1960. Konvencija UNESCO-a protiv diskriminacije u obrazovanju – čl. 1, 3. i 4.
- 1965. Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena – član 5.
- 1966. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima – član 13.
- 1966. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima – čl. 18. i 19.
- 1973. Konvencija MOR o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa – član 7.
- 1979. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena – čl. 10.
- 1982. Svetski program akcije koji se odnosi na osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, predlozi za sprovođenje, nacionalna akcija– drugi deo
- 1989. Konvencija o pravima deteta– čl. 23, 28. i 29.
- 1989. Konvencija MOR o autohtonim i plemenskim narodima– čl. 26, 27, 28, 29, 30. i 31.
- 1990. Svetska deklaracija o obrazovanju za sve, Džomtijen
- 1993. Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom
- 1994. Izjava i okvir za akciju u oblasti obrazovanja za osobe sa posebnim potrebama iz Salamanke
- 1999. Konvencija MOR o najgorim oblicima dečijeg rada iz 1999. godine – član 7.
- 1999. Salamanka, pet godina kasnije
- 2000. Okvir za akciju Svetskog foruma o obrazovanju, Dakar
- 2000. Milenijumski ciljevi razvoja usmereni na smanjenje siromaštva i razvoj
- 2002. EFA Global Monitoring Report: EFA – is the world on track?
- 2004. EFA Global Monitoring Report: Gender and Education for All – the leap to quality
- 2005. EFA Global Monitoring Report: Education for All – the quality imperative
- 2006. EFA Global Monitoring Report: Literacy for Life
- 2006. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
- 2007. EFA Global Monitoring Report: Strong Foundations – early childhood care and education
- 2008. EFA Global Monitoring Report: Education for all by 2015 – will we make it?

Fusnote

1. WHO, World Bank. (2011) *World Report on Disability*. Geneva, World Health Organization. http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/ [pristupljeno 06.08.2014].
2. <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/211/44325.html>
3. Pearn, J. (2000). The cost of war: child injury and death. Contemporary issues in childhood diarrhea and malnutrition. Z. A. Bhutta. Karachi, Pakistan, Oxford University Press: 334–343.
4. WHO, World Bank. (2011) *World Report on Disability*. Geneva, World Health Organization. http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/ [pristupljeno 25.07.2014].
5. United Nations, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=13&pid=1514> [pristupljeno 05.08.2014].
6. UNICEF, http://www.unicef.org/disabilities/index_65316.html [pristupljeno 25.07.2014].
7. UNESCO (2009) *Towards Inclusive Education for Children with Disabilities: A Guideline*. Bangkok, 2009, p.5, <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/disabchild09-en.pdf> [pristupljeno 25.07.2014].
8. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
9. Filmer, D. (2008), Disability, Poverty, and Schooling in Developing Countries: Results from 14 household surveys. *World Bank Economic Review*, vol. 22, no. 1, 2008, pp.141-163, as cited in WHO, World Bank. (2011) *World Report on Disability*. Geneva.
10. UNESCO (2005) *Guidelines for Inclusion: ensuring access to education for all*, Paris.
11. UNESCO (1994) The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education, p.iii, http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF [pristupljeno 27.07.2014].
12. Global Partnership on Education, <http://www.globalpartnership.org/focus-areas/children-with-disabilities> [pristupljeno 25.07.2014].
13. Filmer, D., (2008) Disability, Poverty, and Schooling in Developing Countries: Results from 14 household surveys. *World Bank Economic Review*, vol. 22, no. 1, pp.141-163, citirano prema WHO, World Bank. (2011) *World Report on Disability*. Geneva.
14. UNESCO (2010) *EFA Global Monitoring Report 2010: Reaching the Marginalized*, Paris, p. 184, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001866/186606E.pdf> [pristupljeno 25.07.2014].
15. UNESCO (2010) *EFA Global Monitoring Report 2010: Reaching the Marginalized*, Paris, p. 184, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001866/186606E.pdf> [pristupljeno 25.07.2015]; Loeb, M. E. and Arne H. (2004) Eide, eds., Government of the United Republic of Tanzania (2009) *2008 Tanzania Disability Survey*, United Republic of Tanzania National Bureau of Statistics, Dar es Salaam, United Republic of Tanzania, p. 19, nbs.go.tz/tnada/index.php/ddibrowser/5/download/24 [pristupljeno 25.07.2014].
16. UNESCO (2013/4) *EFA Global Monitoring Report 2013/4 "Teaching and Learning: Achieving Quality Learning for All"* <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225660e.pdf>
17. UNESCO (2013/4) *EFA Global Monitoring Report 2013/4 "Teaching and Learning: Achieving Quality Learning for All"* <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225660e.pdf>
18. UNICEF (2013) *State of the World's Children Report*. New York, <http://www.unicef.org/sowc2013/> [pristupljeno 25.07.2014].
19. Filmer, D. (2005) *Disability, poverty, and schooling in developing countries: Results from 11 household surveys*, The World Bank Economic Review, 22(1): 141, <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Disability-DP/0539.pdf> [pristupljeno 25.07.2014].
20. UNESCO (2010) *EFA Global Monitoring Report 2010: Reaching the Marginalized*, Paris, p. 184, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001866/186606E.pdf> [pristupljeno 25.07.2014].
21. UNICEF (2012) *It's About Inclusion – Access to Education, Health, and Social protection Services for Children with Disabilities in Armenia*, <http://www.un.am/res/Library/UNICEF%20Publications/UNICEF%20Disability%20Report%20ENG.pdf> [pristupljeno 27.07.2014].

22. UNICEF (2013) *Children and Young People with Disabilities Fact Sheet*. New York: UNICEF Headquarters.
23. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
24. UNICEF (2013) *Children and Young People with Disabilities Fact Sheet*. New York: UNICEF Headquarters.
25. UNICEF (2013) *Children and Young People with Disabilities Fact Sheet*. New York: UNICEF Headquarters.
26. UNESCO and UNICEF (2013) *Making Education a Priority in the Post-2015 Agenda: Report of the Global Thematic Consultation on Education in the Post-2015 Development Agenda*, UNESCO and UNICEF, September 2013. pp.30.
27. Adapted from "The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education", UNICEF Regional Office for CEECIS, 2011.
28. United Nations (2006) *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, New York, Article 1.
29. WHO, <http://www.who.int/classifications/icf/en/> [pristupljeno 27.07.2014].
30. UNICEF (2013) Guidelines for Disability Situation Analyses, New York, page 2.
31. UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3, dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b38f0.html> [pristupljeno 19.12.2014].
32. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
33. United Nations (2006) Committee on the Rights of the Child, *General Comment No.9; The Rights of Children with Disabilities*, CRC/C/GC/9, Feb 2007. CRC/C/GC/9/Corr.1
34. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
35. UN (1989c) Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Article 10c: www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm [pristupljeno 03.08.2014] citirano prema Stubbs (2008) p. 19-20.
36. Balescut, J and Eklindh, K, Literacy and Persons with Developmental Disabilities: Why and How?.
37. United Nations, <http://www.un.org/millenniumgoals/education.shtml> [pristupljeno 27.07.2014].
38. United Nations, <http://www.un.org/millenniumgoals/education.shtml> [pristupljeno 30.07.2014]
39. United Nations (2014). *The Millennium Development Goals Report*, New York, page 16, <http://www.un.org/millenniumgoals/2014%20MDG%20report/MDG%202014%20English%20web.pdf> [pristupljeno 10.08.2014]
40. UNESCO Institute for Statistics (2014) Policy Paper 14, Factsheet 28 <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/fs-28-out-of-school-children-en.pdf> [pristupljeno 10.08.2014]
41. UNESCO Institute for Statistics (2014) Policy Paper 14, Factsheet 28 <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/fs-28-out-of-school-children-en.pdf> [pristupljeno 10.08.2014]
42. UNESCO (2013/14) EFA Global Monitoring Report, Paris: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225660e.pdf> [pristupljeno 10.08.2014]
43. Miles, S, and Singal, N, (2010) The Education for All and inclusive education debate: conflict, contradiction or opportunity?, *International Journal of Inclusive Education*, 1464-5173, Volume 14, Issue 1, pp. 1 - 15.
44. UNESCO and UNICEF (2013) *Making Education a Priority in the Post-2015 Agenda: Report of the Global Thematic Consultation on Education in the Post-2015 Development Agenda*, UNESCO and UNICEF, September 2013. pp.30.
45. UNESCO (1994) The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF, [pristupljeno 27.07.2014].
46. Miles, S, and Singal, N, (2010) The Education for All and inclusive education debate: conflict, contradiction or opportunity?, *International Journal of Inclusive Education*, 1464-5173, Volume 14, Issue 1, pp. 1 - 15.
47. UNICEF, http://www.unicef.org/education/bege_61659.html [pristupljeno 21.07.2014].

48. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEE/CIS).
49. Stubbs, S (2000) *Definitions of Special, Integrated and Inclusive Education - 'Square Holes'*: Save the Children, http://www.eenet.org.uk/resources/docs/square_holes.php, [pristupljeno 15.08.2014].
50. Armstrong, F., Armstrong, D. and Barton, L. (1999) *Inclusive Education: Policy, Contexts and Comparative Perspectives*. P.David Fulton Publishers, p. 140.
51. UNICEF (2013) *State of the World's Children Report*. New York, <http://www.unicef.org/sowc2013/> [pristupljeno 25.07.2014].
52. Helmstetter, E., Curry, C. A., Brennan, M., & Sampson-Saul, M. (1998). Comparison of general and special education classrooms of students with severe disabilities. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33, 216-227.
53. Lamb, B. (2009) *Lamb Inquiry: Special Educational Needs and Parental Confidence*, UK. http://www.dyslexiaaction.org.uk/files/dyslexiaaction/the_lamb_inquiry.pdf [pristupljeno 10.08.2014].
54. Mitchell, D. (2010) *Education that Fits: Review of international trends in the education of students with special educational needs*. Christchurch: University of Canterbury.
55. Inclusion InterAmericana, (2000). *Strategies for promoting inclusive education in Central America*. Discussion Paper for Council of Ministers of Education of Central American. Antigua, Guatemala.
56. UNESCO (2005) *Guidelines for Inclusion: ensuring access to education for all*, Paris.
57. Stubbs, S (2008) *Inclusive Education: Where there are few resources*, Oslo: The Atlas Alliance, p.8.
58. United Nations (2006) *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, New York, Article 24.
59. United Nations (2006) *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, New York, Article 30.
60. Adapted from Skidmore D (2004) *Inclusion: the dynamic of school development*, Open University Press, London, pp112-127 citirano prema UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEE/CIS).
61. Ainscow, M (ed) (1991) *Effective Schools for All*, London: Fulton.
62. Stubbs, S (2008) *Inclusive Education: Where there are few resources*, Oslo: The Atlas Alliance, p.74.
63. Odden, A. and Picus, L. (2000). *School finance: A policy perspective* (2nd ed.) New York: McGraw-Hill.
64. Capper, C, Frattura, E and Keyes, M (2000). *Meeting the needs of students of all abilities: How leaders go beyond inclusion*. Newbury Park, CA: Corwin Press.
65. Jonsoon, T (1995). Inclusive Education. In *NU News on Health Care in Developing Countries*, 2/95, vol.9., http://www.disabilityworld.org/05-06_01/children/inclusiveed.shtml [pristupljeno 03.08.2014]
66. UNICEF (2007) *Education for Some More than Others?*, Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, page 64-70.
67. UNICEF (2011) *The Right of Roma Children to Education: Position Paper*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEE/CIS), page 19-20.
68. UNICEF Innocenti Research Centre (2009) *Innocenti Social Monitor 2009. Child Well-being at a Crossroads: Evolving challenges in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, page 23-24; 26-28; 31-33; 36-37.
69. UNICEF (2005) *Children and Disability in Transition in CEE/CIS and Baltic States*, page 39-42.
70. WHO, UNESCO, ILO & IDDC (2011) *Community-Based Rehabilitation Guidelines: Education Component*, Geneva, p.2, http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241548052_education_eng.pdf [pristupljeno 03.08.2014]
71. Porter, G. (1995). 'Organisation of schooling: Achieving access and equality through inclusion', *Prospects*, 25(2), 299-309.
72. UNESCO (2009) *Towards Inclusive Education for Children with Disabilities: A Guideline*. Bangkok, <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/disabchild09-en.pdf> [pristupljeno 25.07.2014].

73. MacArthur, J. (2009). Learning Better Together: Working Towards Inclusive Education in New Zealand Schools. <http://www.ihc.org.nz/wp-content/uploads/learning-better-together.pdf> [pristupljeno 10.08.2014]
74. Wang, MC and Baker, ET (1985-1986). Mainstreaming programs: Design features and effects. *Journal of Special Education*, 19, 503-521.
75. Mitchell, D. (2010). *Education that Fits: Review of international trends in the education of students with special educational needs*. Christchurch: University of Canterbury. http://www.educationcounts.govt.nz/_data/assets/pdf_file/0016/86011/Mitchell-Review-Final.pdf [pristupljeno 10.08.2014]
76. UNESCO, <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/strengthening-education-systems/inclusive-education/10-questions-on-inclusive-quality-education/>, [pristupljeno 15.08.2014]
77. Lewis, A. and Norwich, B. (2005). (Eds.) *Special teaching for special children: a pedagogy for inclusion?*. Maidenhead: Open University Press.
78. Helmstetter, E., Curry, C. A., Brennan, M., & Sampson-Saul, M. (1998). Comparison of general and special education classrooms of students with severe disabilities. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33, 216-227.
79. Fisher, D and Meyer, LH (2002) Development and social competence after two years for students enrolled in inclusive and self-contained educational programs. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 27(3), 165-174.
80. UNESCO (2005) *Guidelines for Inclusion: ensuring access to education for all*, Paris.
81. Fisher, D and Meyer, LH (2002) Development and social competence after two years for students enrolled in inclusive and self-contained educational programs. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 27(3), 165-174.
82. Favazza, P and Odom, S (1997) Promoting positive attitudes of kindergarten-age children toward people with disabilities. *Exceptional Children*, 63(3), 405-418.
83. Steinfeld, E (2005) 'Education for All: The cost of accessibility', Education Notes, The World Bank, Washington, D.C.
84. Filmer D (2005) Disability, Poverty and Schooling in Developing Countries: Results from 11 Household Surveys, Social Protection Discussion Paper Series, World Bank
85. Metts, R (2004) *Disability and Development*, Background paper prepared for the Disability and Development Research Agenda Meeting, November 16, 2004, World Bank Headquarters, Washington, D.C. p.9.
86. People's Republic of Bangladesh (2009) Project appraisal document on a proposed credit to the People's Republic of Bangladesh for a disability and children-at-risk project. Washington, World Bank, 2008, <http://tinyurl.com/yhuqa6u> [pristupljeno 19.10.2009] as cited in World Report on Disability (2011) p.208.
87. UNESCO (2003) Open File on Inclusive Education: Support Materials for Managers and Administrators, Paris. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001321/132164e.pdf> [pristupljeno 03.08.2014].
88. OECD (1999) *Inclusive Education at Work: Students with Disabilities in Mainstream Schools*, Paris.
89. Evans, P (2008) *Facts and Challenges of Inclusive Education*, in Include, 1/2008, Inclusion Europe, Brussels.
90. UNICEF (2013) *State of the World's Children Report*. New York, <http://www.unicef.org/sowc2013/> [pristupljeno 25.07.2014].
91. Save the Children, The Atlas Alliance and EENET (2002) Infosheet on *Schools for All: Including disabled children and young people in education*, http://www.eenet.org.uk/resources/docs/schools_for_all_poster.pdf [pristupljeno 02.08.2014]
92. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
93. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
94. The United Republic of Tanzania (2008). Education Sector Development Programme 2008-2017, Revised Edition.
95. UNICEF (2013) *State of the World's Children Report*. New York, <http://www.unicef.org/sowc2013/> [pristupljeno 25.07.2014].

96. UNICEF (2014). Network of Inclusive Education – Stocktaking Exercise (unpublished)
97. Able Child Africa, <http://ablechildafrica.org/our-partners/littlerock/>, [pristupljeno 27.07.2014]
98. UNICEF (2014). Network of Inclusive Education – Stocktaking Exercise (unpublished)
99. <http://www.unicef.org/montenegro/15868.html>.
100. Singal, N (2004) *Exploring inclusive education in an Indian context*. Doctoral dissertation, University of Cambridge.
101. UNICEF (2012) *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS).
102. Stubbs, S (2008) *Inclusive Education: Where there are few resources*, Oslo: The Atlas Alliance, p.38.
103. Stubbs, S. (1995). 'The Lesotho National Integrated Education Programme: A Case Study on Implementation'. Page 95-97, http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Lesotho_National_IEP_Stubbs_thesis.doc
104. Stubbs, S. (1995). 'The Lesotho National Integrated Education Programme: A Case Study on Implementation'. Page 84, http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Lesotho_National_IEP_Stubbs_thesis.doc
105. Kisanji, J (1999) 'Historical and Theoretical Basis of Inclusive Education', Manchester: CEN, University of Manchester as cited in Stubbs (2008) p.27.
106. UNICEF, http://www.unicef.org/about/who/index_mission.html [pristupljeno 26.07.2014].
107. UNICEF, <http://www.unicef.org/disabilities/> [pristupljeno 27.07.2014].
108. United Nations (2006) *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, New York, Article 1.
109. UNICEF, <http://www.unicef.org/disabilities/> [pristupljeno 27.07.2014].
110. UNICEF, http://www.unicef.org/esaro/5481_child_friendly_schools.html, [pristupljeno 21.07.2014].
111. UNICEF, http://www.unicef.org/esaro/5481_child_friendly_schools.html, [pristupljeno 21.07.2014].
112. UNICEF, http://www.unicef.org/esaro/5481_child_friendly_schools.html, [pristupljeno 21.07.2014].
113. UNESCO, (1994) The Salamanca Statement and Framework for Action, 1994 on Special Needs Education, p.iii, http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF [pristupljeno 27.07.2014].
114. Sightsavers (2011) *Making Inclusive Education a Reality*, Policy Paper, London, p.9, http://www.sightsavers.net/in_depth/policy_and_research/education/16079_Sightsavers%20IE%20Policy%20Paper%202011%20-%20FINAL.pdf [pristupljeno 27.07.2014].
115. UNICEF (2013) Annex: Supporting document to the UNICEF Strategic Plan, 2014-2017. In: *United Nations Children's Fund Executive Board, Second regular session 2013*, New York. E/ICEF/2013/21/Add.1, http://www.unicef.org/about/execboard/files/2013-21-Add1-Annex-UNICEF_Strategic_Plan-ODS-English.pdf [pristupljeno 22.07.2014].
116. Global Partnership for Education (2013) *GPE Factsheet*, <http://www.globalpartnership.org/content/what-gpe> [pristupljeno 03.08.2014]
117. Mariga, L, McConkey, R and Myezwa, H (2014) *Inclusive Education in Low Income Countries*, p.66 http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Inclusive_Education_in_Low_Income_Countries.pdf [pristupljeno 03.08.2014].
118. Stubbs, S (2008) *Inclusive Education: Where there are few resources*, Oslo: The Atlas Alliance, p.8.
119. Sightsavers (2011) *Making Inclusive Education a Reality*, Policy Paper, London, p.4, http://www.sightsavers.net/in_depth/policy_and_research/education/16079_Sightsavers%20IE%20Policy%20Paper%202011%20-%20FINAL.pdf [pristupljeno 27.07.2014].
120. UNESCO (2014) Ten Questions on Inclusive Education, Geneva, <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/strengthening-education-systems/inclusive-education/10-questions-on-inclusive-quality-education/> [pristupljeno 03.08.2014]
121. Stubbs, S (2008) *Inclusive Education: Where there are few resources*, Oslo: The Atlas Alliance, p.110.
122. Stubbs, S (2008) *Inclusive Education: Where there are few resources*, Oslo: The Atlas Alliance, p.34.

